

Necip Fazıl'ın Esselâm'daki Bazı Şiirlerinin İslami Kaynaklardaki Rivayetlerle Mukayesesi*

Yrd. Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK*

Özet

Kültürün unsurlarından birisi de dindir. Din, merkezi konumu ile diğer unsurları derinden etkileme gücüne sahiptir. Dinin bu etkisi, sosyal hayatta, mimaride, sanat ve edebiyatta farklı şekillerde ortaya çıkar. Dinin edebiyata etkisi, bakış açısını ve düşünce biçimini etkileme açısından genel özelliktedir. Dinî saiklerle yazılan eserlerde ise bu etki daha açıktır.

Araştırma konusu olan Esselâm'da Necip Fazıl'ın yaptığı Kur'anî iktibas ve telmihler hemen fark edilmektedir. Ancak siyer ve tefsir gibi kaynaklardan yaptığı alıntılar dikkatli bir okuma ile görülebilmektedir. Necip Fazıl, Hz. Muhammed'in hayatına dair ele aldığı şiirlerde sözlerinin bilgiye dayalı olmasını tercih etmiştir. Onun, şiirlerinde faydalandığı bu bilgiler siyer, tefsir ve hadis kitaplarında dağınık olarak yer almaktadır. Makalede şiirlerdeki anlatımlarla kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılmıştır. Rivayetlere rastlanması halinde tefsir kaynakları önde tutulmuştur.

Necip Fazıl'ın ağırlıklı olarak kullandığı bir eser tespit edilememiştir. Şiirlerdeki yorumların, bazı ayrıntılar hariç kaynaklardaki verilerle uyumlu olduğu görülmüştür. Bu ayrıntılar ya yaygın halk kültüründen ya da bizim değerlendirme kapsamında ulaşamadığımız bir kaynaktan alınmış olabilir. Bazı şiirlerdeki bilgilerin ise parçalar halinde birden fazla rivayetten alındığı görülmektedir. Esselâm muhtevası ve türü itibarıyla çağdaş dönemde benzerine az rastlanan nadir bir eserdir. İslami kaynakların şiirde kullanılması açısından da başarılı bir örnektir.

* Bu makale, İSTEM dergisinin XX. Sayısında yayınlanan "Necip Fazıl'ın Esselam adlı kitabında Kur'anî Telmihler ve İktibaslar" adlı makalenin devamı niteliğindedir. Söz konusu makale lafızları manaları itibarıyla daha çok ayetler üzerinde yoğunlaşırken bu makalede tefsir, hadis ve siyer kitaplarında yer alan rivayetlerle şiirlerin uyumuna ilişkin örnekler üzerinde durulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Esselâm, Şiir, Tefsir, Siyer.

Abstract

Comparison of Some Poems of Necip Fazıl in Esselam With the Reports / Sayings Coming From Islamic Sources

One of the significant elements of culture is religion. With its central status, religion has the power to profoundly affect other elements. This effect of religion occurs in social life, architecture, art and literature in different ways. The effect of religion on literature has a much general feature in that it affects viewpoint and way of thinking. Particularly in the works written by religious motives, this effect is much obvious.

The Qur'anic quotations and references in al-Salam of Necip Fazıl are immediately noticeable. But the quotations from sources such as siyar and tafasir can be spotted only by a careful reading. Necip Fazıl has preferred his words to be knowledge-based in his poems written about life of Muhammad. The information he benefited from those sources are scattered in siyar, tafsir and hadith books. The article compares the data found in the sources with those in the poems. Where there are narrations, those in the tafsir sources have been given priority.

We could not find a work that was heavily used by Necip Fazıl. Apart from some details, the interpretations in the poems were in concord by the data in the sources. These details are probably taken either from folk culture or a source that was out of reach during our research. Some data found in some poems were taken in part from several narrations. Both in its content and kind, al-Salam is an important work that can hardly be found in contemporary times. It is also an accomplished sample of Islamic resources used in poet-ry.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, al-Salam, poetry, tafsir, siyar.

Giriş

İnsanoğlunu diğer varlıklardan ayıran temel özellik tabiatı itibarıyla medenî oluşudur. Toplum içinde yaşarken hazır bulduğu malzemeyi kullanarak yeni şeyler üretebilmesi ve işlenmiş yeni malzemeyi başkalarına aktarabilmesi onun bu özelliğinin neticesidir. Aksi halde bir medeniyet oluşumundan söz edilemez.

Sosyologlara göre “her toplum kendi nesnelleşmiş manalarını, değerlerini davranış kalıplarını, sonraki kuşaklara aktarır. Sosyalleşme adı verilen bu süreçte birey, nesnelleşmiş manaları öğrenmekle ve onlara sahip

olmakla kalmaz, onları hem ifade, hem de temsil eden biri olur.”¹ Ziraattan mimariye, ticarettten hukuka, sanattan edebiyata kadar bütün alanlarda toplumun kullanımına sunulan maddî ve manevî değerler, zamanla topluma mal olurlar.

Bu değerler kültürel unsurlara bağılı olarak ortaya çıkarlar. “Sosyal antropologların düşüncelerini dayandırdıkları Taylor’un kültür tanımında kültürel unsurlar, bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek olarak sıralanır.”² Bu tanımda inanç olarak ifade edilen din, toplumun temel unsurlarından birisi olmakla kalmaz, kültür unsurları arasında merkezî bir konuma yerleşir.³ Merkezî konumda olmak, dinin kültür unsurlarının her birinde ayrı ayrı varlığının/etkisinin bulunmasını ifade eder. Bu yüzden herhangi bir kültürel unsurdaki dinin etkisi azalsa bile din diğer unsurlar aracılığı ile varlığını sürdürmeye devam eder.

Genel olarak kültürün gelişmesi ile kültürel unsurların birinden uzaklaşmasına inanılmaktadır. Bu noktada kültürel unsurlar arasındaki bu uzaklaşmanın din unsura olumsuz etki edip etmeyeceği sorusu akla gelebilir. Hemen belirtelim ki kültürel unsurlar arasındaki uzaklaşmayı bir kopuş değil; kendine özgü konu ve muhtevaya sahip olmaları dolayısıyla birbirinden ayırt edilebilme olarak nitelendiren bilim adamlarına göre din bu durumdan olumsuz etkilenmez; dinin bütün kültür alanlarına nüfuzu bireylerde oluşturduğu zihniyet yolu ile devam eder.⁴ Vejidi Bilgin’e göre dinin bu özelliklerinden birisi de onun tek tek bireyler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmasıdır.”⁵

Din ilkel kültürlerden başlayarak, aile, kabile, boy, millet gibi, tabii birliklerle yakın ilişki içindedir. Çünkü dinler bu tür topluluklarda tabii gruplarla kaynaşmış olarak bulunur.⁶ Bu sebeple sosyal bilimciler dinin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip etkili bir kurum ve tarihî süreç içinde temel etken olarak varlık gösteren bir olgu olduğu düşüncesindedirler. Günümüzde de din fenomeni, birey ve toplumlar üzerinde etkisini sürdürmekte, bireyleri, grup veya topluluklar halinde bir arada tutan bir güç olarak ortada durmakta, din uğruna olaylar, tartışmalar, anlaşma ve anlaşmazlıklar, barış ve savaşlar olabilmektedir. Din sadece

¹ Niyazi Akyüz ve İhsan Çağcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 373.

² Gordon Marshal, *Sosyoloji Sözlüğü*, “Kültür”, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 442.

³ Akyüz ve Çağcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 372.

⁴ Akyüz ve Çağcıoğlu, “Din ve Toplum İlişkileri” *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 45.

⁵ Vejidi Bilgin, “Din ve Kültür” *Din Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 119.

⁶ Akyüz ve Çağcıoğlu, “Din ve Toplum İlişkileri” s. 44.

geçmişte değil; günümüz toplumlarının hayatında da vazgeçilmez bir fenomen olarak yerini almaktadır.¹

“Din bireyin düşüncesinden toplumun ortak düşünce biçimine, yemek yeme biçiminden sanatsal faaliyetlere, görgü kurallarından siyasete kadar toplumsal hayatın ve kültürün hemen hemen bütün alanlarında yer almıştır.”² İnsan hayatındaki dinî tecrübe, başlangıçta sübjektif bir özellik taşısa da, ilanihaye öyle kalmaz. Bu tecrübe ikinci aşamada objektifleşir. “Yani bu tecrübe bireyin dışında, kültür dünyası içinde insan ilişkilerini belirleyecek biçimde dışa vurur.”³ Bu dışa vurum sanatta, mimarîde, kültür ve edebiyatta farklı tezahürlerle ortaya çıkar.

Bu tezahürlerden din-edebiyat ilişkisini takip etmek diğerlerine oranla daha kolaydır. Bu tür metinlerde -İslam örneğini ele alacak olursak- ayet ve hadiselerin doğrudan veya dolaylı olarak faydalanılması, dini kavramların kullanılması, dini edebiyatta kutsal olarak addedilen değerlerden saygıyla söz edilmesi, bu kutsallara ilişkin deyim ve atasözü türetilmesi, müstakil eserler kaleme alınması, bu göstergelerden sayılabilir. Öteden beri “Bilim adamları belirli edebiyat türlerinin, özellikle şiir ve dramının doğrudan dinî ayinlerden doğmuş olabileceğini sık sık ileri sürmüşlerdir. Edebiyatın din ile ilişkisinin en önemli ve en göze çarpıcı özelliklerinden biri, bunu onaylaması, bir bakıma -hem sözlü hem de yazılı, hem elit hem de halka ait- edebiyatın, dinî düşünce ve etkinlikleri korumak ve ilerletmek için işlev görmesidir.”⁴ Hem dinî metinlerdeki özgün ifadeleri kullanmak hem de mana olarak dinî metinleri içselleştirerek fikir üretmek edebiyatçıların sıklıkla başvurdukları uygulamalardandır. Türk Edebiyatında da böyle olmuştur. Din unsuru, edebî eserlerin gerek dünya görüşü açısından, gerekse gelişip olgunlaşması açısından bitmez tükenmez bir kaynak oluşundan dolayı bütün Türk Edebiyatının, özellikle başlangıcından XIX. Yüzyıla kadar Türk edebiyatının temelini teşkil etmiştir.⁵

Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden sonra (X. yy.) yazılan şiir kitaplarının/divanların hemen hepsinde önce Allah’ın birliğini ve ululuğunu anlatan, O’na yalvarma ve duayı ifade eden, Hz. Peygamber’i methedip

¹ Ejder Okumuş, “Sosyolojinin Din Sorunsalı” *Din Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 78.

² Bilgin, “Din ve Kültür”, s. 121.

³ Bilgin, “Din ve Kültür”, s. 120.

⁴ Yu, Anthony C. “Edebiyat ve Din”, (Çev: Arş. Gör. Dr. Adem ÇALIŞKAN), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV (2004), Sayı: 1, 227-253, s. 228.

⁵ Mustafa İsen, “Türk Edebiyatının Dinî Tasavvufî Boyutu”, *Kutlu Doğum Haftası -II*, s. 101-106 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, byy. 1990, s. 101.

parçalar ve manzumeler bulunmaktadır. Eserlere bu şekilde başlamak o dönemin herkesçe uyulan bir âdet ve geleneğidir.”¹

Doğrudan dinî bir malzemeyi işlemeyen edebî türlerde bile dinin etkisinden rahatlıkla söz etmek mümkündür.² Dinî içerikli edebî ürünlerde ise bu etki çok daha belirgindir.

Çalışmamızı yakından ilgilendiren Hz. Peygamber’le ilgili edebî türlerde Kur’an ve Hadis vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almaktadır. Denilebilir ki “Siyer/siret ilmi, Türkçede özellikle Osmanlı’dan Cumhuriyet öncesine kadar, tarih ilminin konusu olmaktan çok, edebiyat alanında şekillenmiş görünmektedir. Kısas-ı Enbiya’nın genel olarak Türk Edebiyatına, özel olarak da Türk-İslam Edebiyatı’na en zengin malzemeyi sağlayan dinî kaynakların önemlileri arasında yer alması bunda etkili olmuştur.”³ Bu bağlamda ortaya konan eserlerin sayısı binlerle ifade edilebilecek bir yekûn tutmaktadır.

Dinin edebiyata etkisi her zaman olumlu bir grafik izler mi sorusuna olumlu cevap vermek mümkün değildir. Toplumların dinî hayatları kendi içerisinde farklılıklar gösterir. Zira toplumda yaşayan insanların kültür düzeyleri farklı olduğu gibi dine karşı tutumları da farklılık göstermektedir. Bu bağlamda bir toplumda yaşayan insanların dini hayatları, insandan insana değişken bir özellik göstermektedir. Ayrıca toplumun dini hayatı zamandan zamana, mekândan mekâna ve şartlara göre değişmektedir. Zira zaman, mekân ve şartlar, hayata bakışı etkilemektedir. Bu etki dini anlama, algılama ve uygulama üzerinde de görülmektedir.⁴ Dolayısıyla ülkemizde din ve edebiyatın birlikteliği Tanzimat’la birlikte farklı bir aşamada seyretmiştir. XX. yüzyıl başlarından itibaren Batıdaki pozitivist gelişmelerin ülkemize yansması sonucu, bizim dindar aydınlarımız dini, bir ideoloji gibi kuru mantık silsileleri içinde, aklî bir tarzda sunmaya çalışırken⁵ edebiyat alanında eser veren kimi şair ve yazarlar da eserlerini dinden tamamen soyutlayarak kaleme almayı tercih etmişlerdir.

Ancak bütün baskılara rağmen muhafazakâr aydınlar gelenekten uzaklaşmamış, tür ve biçim olarak olmasa bile içerik olarak Peygamberle

¹ İbrahim Halil Şener ve Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 131.

² Mustafa İsen’e göre divan edebiyatı çerçevesinde dini edebiyattan uzak bir isim olarak tanımlanacak Nedim bile dini edebiyat çerçevesi içinde değerlendirilmelidir. Nedim ancak bu takdirde hakkıyla tanınabilir. Bkz. İsen, “Türk Edebiyatının Dinî Tasavvufi Boyutu”, *Kutlu Doğum Haftası –II*, s. 102.

³ Hasan Aksoy, “Hz. Peygamber ile ilgili Edebi Türler” *Türk İslam Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010, s. 187.

⁴ Ali Akdoğan, “Kültür ve Din” *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 448.

⁵ İsen, “Türk Edebiyatının Dinî Tasavvufi Boyutu”, s. 105.

ilgili edebî eserler vermeye devam etmişlerdir. Mengüçoğlu, Kur'an'la irtibatını kesmeyen bir sanatkâr ve edebiyatçının bu yönelişinin bir tercih olmaktan ziyade kaçınılmaz bir duruş olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Kur'an okuyan ve O'na iman eden bir sanatkâr ve edebiyatçının, artık kendisini O'nun etkisinden ve çekim alanından bağımsızlaştırarak, habersiz kılarak konuşması, düşünmesi ve üretmesi nasıl mümkün olur? Belki O'nun mesajını doğru anlamayan yahut O'na bir türlü iman etmeyen kişi için bir kaçış, uzaklaşış yolu mümkündür. Ama Kur'an'a iman eden bir sanatkâr kalbin artık bir daha O'nsuz olamayacağını düşünüyorum.”¹

Mengüçoğlu'nun çizdiği sanatkâr ve edebiyatçı profiline Necip Fazıl da girmektedir. O da her muhafazakâr aydın gibi İslamî kaynaklardan etkilenmiş ve beslenmiştir. Ancak Necip Fazıl açısından durum, bir kültür havzasında yaşamının müellifin eserlerine basit bir yansımından ibaret değildir. Zira o, yeri geldiğinde İslamî değerlerin hararetli bir savunucu olma misyonunu üstlenmekle, anlatacaklarının sağlam temellere dayanması gerektiğinin farkındalığını hep taşımıştır.

Necip Fazıl, *Çöle İnen Nur* adlı eserini okuyucularına takdim ederken bu hassasiyetini açıkça belirtir. *Çöle İnen Nur*'un telifinde tefsir, hadis, siyer ve nakil olarak en emin kaynaklardan devşirdiğini ancak kaynaklarını tek tek göstermeye gerek duymadığını ifade eder.² O'nun bu kitabı için derlediği bilgileri aynı konuda manzum olarak yazılmış bulunan *Esselâm*'da da kullanmış olması mümkündür. Kendi ifadesiyle “*Destanlık çapta bir cehdin*” ürünü olarak sunduğu *Esselâm*'ı sathî bir okuma bile Necip Fazıl'ın bu eserindeki dinî altyapının sağlamlığını anlamaya kâfidir. Eserin on bir yılda tamamlanmış olması, onun ayrıca ciddî bir emeğin ürünü olduğunu göstermektedir. Onun kendi ifadelerinden de bunu anlayabilmek mümkündür: “Bin yedi yüz küsur mısralık, kemiyette küçük bir destan... Fakat keyfiyette, her kelimesi bir beyin törpülemesine mal olduğuna göre bilmem ne?...”³

Necip Fazıl, *Esselâm*'daki metodunu şu ifadelerle dile getirmektedir: “*Levhaların 63 parça oluşu, mukaddes hayatın yıl sayısından alınan*

¹ Metin Önal Mengüçoğlu, “Kur'an Tebliğinde Sanat ve Edebiyat”, *IV. Kur'an Sempozyumu*; Ankara, 2005, s. 186.

² Kısakürek, Necip Fazıl, *Çöle İnen Nur*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011, s. 8-9. Bu eserlerin hangileri olabileceğini tespit etmeye yönelik gayretlerimiz sonuçsuz kaldı. Büyük Doğu Yayınları ile yaptığımız görüşme Necip Fazıl'dan kalan bir kütüphanenin de bulunmadığı bilgisine ulaştık. Bu noktadan sonra çalışmalarımız rivayetlerin dağınık da olsa İslami kaynaklarda bulunup bulunmadığı ve onlarla uyumu hususunda yoğunlaştı.

³ Kısakürek, Necip Fazıl, *Esselâm: mukaddes hayattan levhalar* Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993. s. 10

*ilhamla... Bu 63 parça içinde (kronolojik-zaman sırasına bağlı) bir tertip bulunsa bile vakaları düpedüz resmetmek yerine onların ruhlarını göstermek gayesi güdülmüş ve herkesin önceden bilmesi veya kolayca öğrenmesi gereken tafsillerden kaçınılmıştır. Dış çizgilerin içine girme ve iç mânalara sokulma hedef ve gayreti...¹ Görüldüğü üzere *Esselâm* bu haliyle naatlardan oluşan bir kitap değil; yer yer tasavvufî yorumlara da yer veren manzum bir siyer çalışması görünümündedir. *Esselâm*'ın 118-121. Sahifeleri, yüz bir adet hadis tercümesini ihtiva etmektedir.²*

Bu makalenin amacı bir tahriç mantığı ile Necip Fazıl'ın her dediğine tefsirlerden bir dayanak bulmak değil; ülkemizde on yıllarca Kur'an ve Hadis'e karşı kasıtlı tavır alınmasına rağmen İslâm'ın bu iki temel kaynağının halâ Türk Edebiyatının önemli ilham kaynaklarından olduğunu *Esselâm* örneği ile bir kez daha göstermek, çağdaş şairlerin klasik divan edebiyatından farklı olarak ortaya koydukları eserleri *Esselâm* örneğinde incelemektir. Bu çalışma ayrıca Necip Fazıl'ın "*Umulur ki bir gün Türk Edebiyatı, bu eseri, yeni zamanların İslâmî tahassüste ilk temel kitabı saysın...*"³ şeklindeki derin arzusunun gerçekleşmesine bir katkı sunmuş olacaktır.

Esselâm'da şiiirler tarihî vakaları işlediğinden bu makalede tefsir kaynakları ile beraber Necip Fazıl'ın da kaynakları arasında zikrettiği hadis, bazı tarih ve siyer kitaplarına da bakılmıştır. Dipnot sıralamasında öncelik müelliflerin vefat tarihlerine göre belirlenmiştir. Çalışmada incelenen şiiirlerin tamamını vermek yerine hacmi artırmamak için ilgili kısımlarını almakla iktifa edilmiştir. *Esselâm*'daki pek çok şiiiri/mısraı bir takım zorlamalarla Kur'an ve tefsirle ilişkilendirmek mümkün ise de bundan sarf-ı nazar edilmiş,⁴ bir kaynak taraması ile yazıldığı ihsas edilen on şiiire öncelik verilmiştir. Örneklerin sıralanışında ise kitapta olduğu gibi kronolojik sıralama tercih edilmiştir.

1. Fil Ordusu

Kur'an-ı Kerim'in "Fil" adını taşıyan 105. Suresi Miladi VI. yy. sonlarında Hicaz bölgesinde yaşanan tarihi bir olayı anlatır. Kur'an-ı

¹ Kısakürek, *Esselâm*, s. 10.

² Bu hadislerle ilgili Alim Yıldız bir çalışma yapmıştır. Geniş bilgi için Bkz. Alim Yıldız, *Klasik Edebiyatımızda Manzum Hadis Tercümeleri ve Necip Fazıl'ın 101 Hadis Tercümesi, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş*, 2005, cilt: I, s. 221-238.

³ Kısakürek, *Esselâm*, s. 10.

⁴ Şiiirlerdeki Kur'anî iktibas ve telmihler için Bkz: Mahmut Öztürk, Necip Fazıl Kısakürek'in *Esselâm Adlı Kitabında Kur'anî Telmihler ve İktibaslar, İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, 2012, cilt: X, sayı: 20, s. 131-154

Kerim'in Hz. Peygamber'e yönelttiği “*Rabbinin fil ordusuna neler yaptığını görmedin mi?*” sorusu ile başlayan sure, doğrudan fil ordusunun başına gelenlere ve bu olayın sonucuna dikkat çeker: “*Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi. Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları hâline getirdi.*”¹

Kur'an-ı Kerim'de bu ordunun niçin ve nereden geldiği, komutanın kimliği, askerlerin sayıları ve benzeri konulara yer verilmez. Tefsirlerde ise bu detaylara ait muhtelif rivayetlere dayanan bolca bilgiler mevcuttur.

Bu çalışmanın konusu olan *Esselâm*'da ilk şiir “Tarih” adını taşır ve Fil Vakası ile ilgilidir. Şiirde vakanın genel tasviri ile yetinilmemiş, tefsirlerde yer alan detaylara da yer verilmiştir:

*Bindörtüüz şu kadar sene evveldi;
Mekke'ye Yemen'den bir düşman geldi.
Çil yavrularından çokluk ordular,
Ka'be'yi yıkmaya geliyordular.
Önlerinde bir fil vardı kocaman
Ot bitmez çöllerde bir sel ki yaman*²

Necip Fazıl'ın olayın başlangıç kısmı ile ilgili olarak özetlediği bu kısım, olayın takribi zamanı, fil ordusunun nereden nereye gitmekte olduğu, askerlerin miktarı, olaya adını veren filin varlığı ve niçin gelmekte oldukları gibi hususlar, tefsirlerdeki rivayetlerle de uyumludur. Nitekim tefsirlerde vakanın Hz. Peygamber'in doğumuna yakın bir zamanda meydana geldiği,³ niyetlerinin Ka'be'yi yıkmak olduğu, Yemen'den Mekke'ye doğru önlerinde kocaman bir fil olduğu halde yola çıktıkları açıkça yazılmıştır.⁴ Ebrehe ve ordusunun büyüklüğü, hiçbir güçlkle karşılaşmadan Mekke'ye kadar ulaşmasından ve Mekkelilerin onlarla savaşmayı göze alamamalarından anlaşılmaktadır. Necip Fazıl bu çokluğu, Türkçede böyle durumlarda kullanılan “Çil yavrusu” deyimini ile ifade eder. Türkçede “Çil

¹ Fil, 105/1-5.

² Kısakürek, *Esselâm*, s. 14.

³ İbn Kesir, İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, XIV, 455.

⁴ İbn Hişâm, Abdü'l-Melik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, (Tahkik: Muhammed Ali el-Kutub), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998, I, 34-45; Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Cami'ü'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an*, Merkezü'l-Buhusi ve'd-Dirasati'l-'Arabiyye, Kahire, 2001, XXIV, 627, 635; Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü'r-rüsüli ve'l-müluk*, (*Tarih*) Darü'l-Maarif, Kahire, bty. III, 223-229; İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, XIV, 458.

yavrusu gibi dağılmak” deyimi, toplu halde bulunan insanların yeni bir durum karşısında dört bir yana dağılmasını ifade etmek için kullanılır.¹ Necip Fazıl, bu ifade ile vakanın sonucu hakkında satır arasında bilgi vermektedir. Zira tefsirlerden anladığımızı göre Ebrehe’nin askerleri, kuşlar karşısında ne yapacaklarını şaşırılmış bir halde her tarafa dağılarak kaçışmışlardır.²

Tefsirlerde Ebrehe’nin adını açıkça zikredildiği halde Necip Fazıl, “Tarih” adlı şiirinde onun adını zikretmediği gibi, bu bağlamda Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib’in adını da zikretmemiştir. Bunun bilinçli bir tercih olduğu kanaatindeyiz. Necip Fazıl, Hz. Peygamber’in yakın dedesi yerine O’nun uzak dedesi Hz. İbrahim’in ismini zikrettiği uzun bir betimlemeyi, Kureyş kelimesine sıfat yapar.

*Kureyş, yeryüzünde en soylu oymak,
İbrahim Peygamber neslinden yumak*³

Tefsirler, kuşların Allah tarafından gönderilmesinden hemen önceki vakaları uzun uzadıya anlatırlar. Abdulmuttalib’in Ebrehe ile olan görüşmesi, Kureyş’in korku içinde dağa çekilmesi, yine Abdulmuttalib’in Ka’be’ye gidip Allah’a dua etmesi, Ka’be’ye saldırmak istemeyen filin direnişi kaynaklarda geniş bir şekilde yer alırken⁴ Necip Fazıl bütün bu olup bitenleri, şu dört mısra da özetlemektedir:

*Dağlara çekildi hali görünce
Ev, Allah’ın Evi, bütün düşünce...
Dediler: Kâbe’ye sahibi kefil!
Birden bir şey oldu, yere çöktü fil.*⁵

Necip Fazıl’ın kime ait olduğunu belirtmeden aktardığı “Kâbe’ye sahibi kefil!” sözü tefsirlere göre Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib’e aittir.⁶ Görüldüğü gibi, Hz. Peygamberin dedesi Abdulmuttalib ile Fil Ordusu’nun kumandanı Ebrehe arasında geçen uzun konuşmaya Necip Fazıl bir tek mısra ile değinmiştir.

¹ Hasan Eren ve diğerleri, *Türkçe Sözlük*, “çil”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, II, 310.

² Taberî, *Cami’ü’l-beyan*, XXIV, 642.

³ Kısakürek, *Esselâm*, s. 14.

⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, I, 34-45; Taberî, *Cami’ü’l-beyan*, XXIV, 627-645; İbn Kesir, *Tefsirü Kur’ani’l-Azîm*, XIV, 458.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, s. 15.

⁶ Taberî, *Cami’ü’l-beyan*, XXIV, 640; İbn Kesir, *Tefsirü Kur’ani’l-Azîm*, XIV, 457.

üzerine taş bırakacağını bildiğine¹ hatta isabet edeceği askerin isminin taş yazılı olduğu rivayetine yer verilmiştir.² Bazı tefsirlerde de kaydedildiği gibi³ Necip Fazıl sadece gagalarında taş taşıdıklarından bahseder. “Her taş bir askerin başına düştü” ifadesi ile Necip Fazıl taşların rast gele değil; belli bir düzen içerisinde iş gördüklerini belirtmekle tefsirlerdeki genel kanaati paylaşmaktadır.⁴

*Derya derya ahenk, dalgalarında,
Minicik birer taş, gagalarında,
Düşmanın üstüne kuşlar üşüştü.
Her taş bir askerin başına düştü.
Ölen, kaçan, çılglık, nâra, kıyamet!*⁵

Yukarıdaki kıtanın son mısraında beş kelimeyle çizilen kaotik tablo, Fil Suresi'nin beşinci ayetiyle ilgili rivayetlerde tasvir edilen manzarayla örtüştüğü görülmektedir. Rivayetlere göre kuşların saldırısına uğrayan askerler, hangi tarafa gideceklerini bilmez halde rastgele her yöne dağılmışlardır. Ölümünün en fecisi de Ebrehe'ye nasip olmuştur. O da diğer askerler gibi Yemen'e doğru kaçarken yolda vücudundan parçalar düşse düşse nihayet göğsü parçalanarak ölmüştür.⁶

2. Şerh-ı Sadr

Şerh'in sözlük anlamı, et ve ona benzeyen şeyleri yarmaktır. Şerh-ı Sadr terkihi bu anlamla ilişkilidir. Bu durumda Şerh-i Sadr, göğsün Allah'tan bir nur ile sükûnet ve huzur bulmasıdır.⁷ Kur'an-ı Kerim'deki pek çok ayette şerh kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.⁸

İslam kültüründe şakk-ı sadr olarak da bilinen, şerh-i sadr'ın kaynağı sahih hadis kitaplarıdır. Buhari ve Müslim'in sahihlerinde, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ve diğer bazı hadis

¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 34-45; Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXIV, 627; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 97; İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, XIV, 458; Alusî, Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Şakir, *Ruhü'l-maa'nî tefsirü Kur'an'il-Azim ve's-Seb'a'l-Mesani*, İhyaü Türesi'l-'Arabi, Beyrut, bty, XXX, 235.

² Ebû Hayyân Endelüsi, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsi, *Bahrü'l-muhit fi't-tefsir*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2000, X, 544.

³ Bikaî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan, *Nazmü'd-dürer fi (min) tenasübi'l-ay[ati] ve's-süver*, Darü'l-Kitabi'l-İslami, Kahire, bty, XXII, 257.

⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 100.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, s. 15.

⁶ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXIV, 642-643.

⁷ İsfahani, *Müfredat*, s. 290.

⁸ Bkz. Tâhâ, 20/25; Zümer, 39/22.

kitaplarında konu ile ilgili hadisler bulunmaktadır. Hadis külliyyatındaki hadislerin tamamı ele alındığında, Resulullah'a uygulanan cismanî şerhin; sütannesinin yanında bulunduğu sırada, on küsur yaşındayken, Hira'da ilk vahyi alacağı sırada ve miraca çıkacağı sırada olmak üzere dört farklı zamanda gerçekleştiğini öğrenmekteyiz.¹

Söz konusu şerhin manevi olduğunu kabul edenler, cismani şerhi makul görmeyerek, bu konudaki rivayetleri dikkate almamışlardır. Şerhin cismani olduğunu kabul edenler ise bu görüşte ısrar etmemişler, manevi şerhi de kabul etmişlerdir.² Şerhin cismani olduğunu söyleyenler de aslında gayenin manevi bir inşirah olduğunu kabul etmektedirler. Buna göre bu ayet Hz. Peygamber'in kalbinin iman hakikatlerine açılması, kalbinin bir hikmet kabına dönüştürülmesini ifade etmektedir.³ Elmalılı'nın tespiti ile cismani şerhte ihtilaf, manevi şerhte ise ittifak vardır.⁴ Elmalılı bu tespitinde haklı görünmektedir. Zira cismanî şerh'i anlatan hadislerde o anda Hz. Peygamber'in kaç yaşında olduğu, kim tarafından gerçekleştirildiği, gelen meleklerin sayısı ve Hz. Peygamber'in o anda nerede bulunduğu hususunda bir ittifak söz konusu değildir. Manevi şerhin kabulü durumunda ise bu hadisenin nerelerde, nasıl ve kaç defa tahakkuk ettiği bilgisi çok ta önemli olmamaktadır.

Necip Fazıl'ın "Yarılan Göğüs" adlı şiiri, ana hatlarıyla şerh-i sadrın cismanî ve Hz. Peygamber'in dört yaşlarında iken gerçekleştiğini belirten rivayetlere dayanır.⁵ Ancak bir tek rivayet değil; birden fazla rivayetin içeriğini şiirde bir araya getirmiş görünmektedir. "Yarılan Göğüs" diğer bazı şiirlerde olduğu gibi herhangi bir betimleme ve giriş mısralarına yer vermeden direkt olarak vakaya girer.

¹ Erdiñç Ahatlı, "Şakk-ı Sadr" *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 309.

² İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, IX; 162; Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, Merkezü Hicr li'l-buhusi ve'd-Dirasatil'l-'Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, Kahire, 2003, XV, 495; Alusî, *Ruhü'l-maa'nî*, XXX, 166; Bkz: Kasimi, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin, *Mehasinü't-tevil*, Darü İhyai Kütübü'l-'Arabiyye, byy, 1957; XII; 353.

³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 492.

⁴ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, Eser Neşriyat, byy, bty, VIII, 5914-5915

⁵ Muhammed Heykel'in bu konudaki tespiti "Bu bahse ait beş rivâyetin de ilmî ve tarihî değeri yoktur, fakat bu rivayetlerin bir edebî değeri olduğu şüphe götürmez..." Bkz: Muhammed Heykel, *Hazreti Muhammed Mustafa*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Hürriyet yay, İstanbul, 1972, 110, (1. dipnot), Necip Fazıl'dan önce de bu konu pek çok şairin ilgisini çektiği, naatlarında bu konuya yer verdikleri bilinmektedir. Bkz: Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 138.

*Bir gün de, Halime'nin oğlu koştı çılgınlıkla;
«Anne, anne, gel, birkaç adam, garip kılıklı,
Sütkardeşimi alıp bir sırta çıkardılar;
Arka üstü, karnını boydan boya yardılar!»¹*

Hadisenin Hz. Peygamber sütannesinin yanında iken gerçekleştiği Utbe b. Abdi's-Sülemi'nin rivayetine uygundur.² Bu konuda Halime'den gelen rivayete göre hadiseyi koşarak ailesine haber veren Halime'nin oğludur.³ Ubey b. Ka'b'dan gelen rivayete göre, Hz. Peygamber'in göğsünü yarmak için gelenlerin yüzleri ve elbiseleri daha önce görülmemiş tarzdadır.⁴ Necip Fazıl bunu “birkaç adam, garip kılıklı” mısra ile ifade etmiştir. Şiir şöyle devam eder:

*Biri göğsünü yardı; kalbini tel tel söktü;
İçinden birkaç damla uyusuk kanı döktü.
Sonra nurdan bir mühür bastı nur yatağına,
Ve yerleştirdi sultan yüreği, otağına.*

.....
*Ürküttü Halime'yi harika üstü yetim;
Âmine'yi boyladı: Buyrun, yavrunuz teslim...⁵*

Şiirdeki bu mısralar Darimî'nin Sünen'inde yer alan hadise uygundur. Buna göre gelenler, Hz. Peygamber'in karnını ve kalbini yarmışlar, içinden pıhtılaşmış bulunan kanı atmışlar, kalbini kar suyu ile yıkadıktan sonra, mühürleyerek yeniden yerine koymuşlardır. Hz. Peygamber'in sütanesi Halime yaşanan bu vakadan ürkerek Hz. Muhammed'i en kısa zamanda ailesine teslim etmiştir.⁶

3. İlk Vahiy, Öncesinde Hz. Peygamber'in Yaşadıkları

Hz. Peygamber'in bütün hayatını altmış üç şiirde özetleyebilmenin imkânsızlığı ortadadır. Bu yüzden Necip Fazıl bazen konuları birleştirerek

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 32.

² Darimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-darimî*, Darü'l-Müğnî, Riyad, 2000, Mukaddime, 3.

³ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Merkezü'l-Buhusi ve'd-Dirasati'l-'Arabiyye, III, 411 byy, 1997.

⁴ Suyûtî, Celaleddin, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XV, 496.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, 32-33.

⁶ Darimî, Mukaddime, 3; Fakat bu rivayette Hz. Peygamber'in göğsünü yarmaya gelenlerin kartala benzer iki kuş olduğunu, hadiseyi sütannesine gidip haber verenin Hz. Muhammed'in kendisi olduğu kaydedilmektedir.

bir şiirde sunmayı seçmiş, bazen ele aldığı konu hakkında müstakil bir yazmayı tercih etmiştir. Mesela “Medine” şiirinde, Hz. Peygamber’in Medine’deki ilk günü, mescidin inşaatı, kardeşlik tesisi, kıblenin tahvili, ezanın teşrii ve münafıkların zuhuru ile ilgili konular özetlenerek birer kıtada verilmiştir. Ancak Hz. Peygamber’i ilk vahye hazırlayan olaylardan başlayarak fetret sonrası ilk vahye kadar olan dönem için “Fikir”, “Hira Dağı”, “Nebi”, “Korku”, “Berzah” ve “Resul” başlıklarıyla altı ayrı şiir kaleme almıştır. Bazen rivayetlerdeki detaylara inerek, bazen de konuyu yorumlayarak anlattığı bu süreç için Necip Fazıl’ın dikkatli bir kaynak taraması yaptığı hemen göze çarpmaktadır.

Bu şiirlerin ilki “Fikir”dir. Necip Fazıl, bu şiirde Hz. Peygamber’in ruhunda meydana gelen manevi heyecan ve değişimlere değinir. Hz. Muhammed’in peygamberliğine takaddüm eden dönemde, Mekke’de devam etmekte olan putperestlik inancı dışında arayışların olduğu bilinmektedir.¹ Mekke’de bir keşiş ve papaz olmamakla beraber, Hz. Hatice’nin bazı akrabalarının ve belli sayıda kölenin Hıristiyan inancına sahip oldukları bilinmektedir. Aralarında Zeyd b. Amr’ın da bulunduğu bazı kimseler ise ne Yahudilikte ne de Hıristiyanlıkta aradıklarını bulamadıklarından, varlığına inandıkları ama sıfatlarıyla tanımadıkları Allah’a secde ederek samimi bir şekilde bağlılıklarını itiraf etmekten öteye geçememişlerdir. Yine bu kimselerin bazı cahiliye adetlerinden uzak durdukları, putlara adanmış kurban etlerinden yemedikleri bilinmektedir.²

Bu atmosferde vahdaniyeti vurgulayan hitabeler arayış içinde olan bu insanlar gibi Hz. Muhammed’i de etkilemiştir. Bu dönemde yalnızlığı tercih eden ve Hira mağarasında uzun uzun tefekkür eden Hz. Muhammed’in bu davranışı toplum tarafından bilinen ancak yaygın olmayan bir uygulamadır. Cahiliye döneminde Araplar bundan habersiz değildi.³ Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalib de Ramazan aylarında Hira Mağarası’na gidip tefekkür etmeyi alışkanlık haline getirmişti.⁴ Hz. Peygamber’in Hira’da yoğun bir tefekkür hali yaşadığını belirtmek için Necip Fazıl, aynı kıtada “Fikretmekte” ifadesini dört defa tekrarlar:

*Fikretmekte, fikretmekte:
Ver sırnı, ey kâinat!
Gökler üstü açmış kanat,*

¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 166-167.

² Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti* (Çev: Salih Tuğ) V. Baskı, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1990, I, 72.

³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* I, 176.

⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 72.

*Yüksekliği yükseltmekte.
Fikretmekte, fikretmekte...¹*

İlk vahiy ile ilgili Hadis-i şerif'te Hz. Aişe "Yalnızlık ona sevdirdi." demektedir. Bu yalnızlık bir tür ibadet olan tefekkürden ibarettir.² Necip Fazıl, aşağıdaki kıtada bu hususu "Düşüncedir sevdiği şey" mısraı ile belirtmektedir. Bu kıtada ki "Hep yolculuk" ibaresinin de tekrarlanması, Hz. Peygamber'in Hira Mağarası'na gidişinin bir defaya mahsus olmadığını, bunu düzenli ve planlı olarak yaptığını akla getirmektedir ki, bu durum ilgili kaynaklarda da sabittir. Hz. Peygamber Hira'daki mağaraya çekilir, orada gecelerce tefekkür ederdi. Azığı bittiği zaman eve döner, azığını aldıktan sonra yine Hira'ya giderdi.³ Bu günlerde Hz. Hatice onunla hep meşgul oluyor, Hira mağarasına gittiğinde onu uzaktan gözetiyor, eve dönmesi geciktiği zaman hizmetkarları vasıtasıyla ona ulaşıyordu. Hz. Hatice'nin bazen Hira'ya Hz. Peygamber (s.a.s.) ile gittiği de oluyordu.⁴ Vahiy gelinceye kadar böyle devam etmiştir.

*Hep yolculuk, hep yolculuk;
O yer bu yan, güney, kuzey.
Düşüncedir sevdiği şey;
Yol ve fikir, çifte oluk.
Hep yolculuk, hep yolculuk...⁵*

Hz. Peygamber İlk vahyin gelmesine yakın zamanlarda bir iş için Mekke'nin dışına çıktığında "Selam sana ey Allah'ın peygamberi!" şeklinde kendisine selam verildiğini duyardı. Dört bir yanına dönüp baktığında ise ağaçlardan ve taşlardan başka bir şey görmezdi.⁶

Necip Fazıl, bu vakayı "Fikir" şiirine şöyle taşımıştır:

*«Sana selâm, sana selâm!»
Meleklerin haykırışı.
Köşe bucak, nur çıkışı;*

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 52.

² İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I, 175; Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire bty, Bedü'l Vahy, I; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XV, 520.

³ Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensur*, XV, 520.

⁴ Ömer Sabuncu, Hz. Peygamber'in İlk Hanımı Hz. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği, *Diyanet İlmî Dergi*, 2009, cilt: XLV, sayı: 2, s. 49-72, s. 65.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, 53.

⁶ İbn Hisam, *es-Siretü'n-nebeviyye* I, 175; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-bari bi şerhi sahihi'l-buharî*, î, byy, 2001, I, 31.

*Yok başka iz, başka kelâm:
«Sana selâm, sana selâm!»¹*

İbn Sa'd'da yer alan üç farklı rivayete göre bu harikulade olaylar devam ederken Hz. Peygamber bir gün duyduğu bir ses üzerine başını kaldırıp baktığında yerle gök arasında bir kürsü üzerinde oturan Cebrail'i görür. Hz. Hatice'ye gelip başına kâhinlerinkine benzer bir hal gelmiş olmasından korktuğunu söyler. Hz. Hatice ise onun güzel vasıflarını zikrederek bundan korkmasına gerek olmadığını söyler.²

Hz. Peygamber'in "*Bana bir şeyler olmasından korkuyorum.*" ifadesine aşağıdaki kıtada "*O ne haşyet, o ne haşyet*" şeklinde işaret edilmiştir.

*O ne haşyet, o ne haşyet!
Ne bir haber, ne sezinti.
Yüreğinde bir ezinti:
Hastalıksa bu hal şayet?
O ne haşyet, o ne haşyet!³*

Hira Mağarasına gidişi öncesinde kendisine en büyük desteği verenin Hz. Hatice olduğu hem tefsir hem tarih kitaplarında açıkça zikredilmiştir.⁴ Necip Fazıl da ilk Müslüman kadın olan Hz. Hatice'nin bu fedakârlığını ve üstün meziyetini şöyle dile getirmiştir:

*Ve düşünce ve düşünce...
Son menzile ilerledi.
Yaşı ancak otuz yedi;
Tek sırdaşı büyük zevce.
Ve düşünce ve düşünce...⁵*

Esselâm'da "Fikir" şiirinden sonra "Hira Dağı" şiiri gelir. Cebel-i Nur olarak da bilinen Hira Dağı Mekke'nin beş km. kadar uzağındadır. Yerden yüksekliği itibariyle bir yol güzergâhı olmasa bile insanların rahatlıkla ulaşabilecekleri yerde idi. Sair zamanlarda kimsenin uğradığı bir yer olmadığından Necip Fazıl bu özelliğinin "Kimsesizlik bucağı" mısraıyla belirtmektedir.

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 53.

² İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, (*es-Sîretü'ş-şerîfetü'n-nebeviyye*,) Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001I, 166.

³ Kısakürek, *Esselâm*, 63.

⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye* I, 175; Suyûtî, *ed-Düürü'l-mensur*, XV, 520.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, 53.

Hız. Peygamber'in Hıra Dağındaki mağaraya gelişı Nübüvvete takaddüm eden yıllardadır. Böyle bir sürecin varlığında kaynaklar hemfikir iken bu sürenin kaç yıl devam ettiği önemsenmediğinden çoğunlukla belirtilmemiştir. Bazı kaynaklarda bu süre üç¹ veya beş² yıl olarak belirtilmektedir. Necip Fazıl bu süreyi üç yıl olarak kabul eder.

*Kimsesizlik bucağı,
Mâvera salıncağı.
Üç yıldır bu yerde O,
Bekliyor olacağı.³*

Necip Fazıl da Türkçede yaygın olarak kullanılan "adım başı" deyimini ile bu harika olayların sıklığını ifade etmektedir. Kaynaklarda bu harikulâde olaylar Hız. Peygamber'in bir kaynak olmaksızın ışık görmesi, bazı sesler işitmesi, taşların ve ağaçların kendisine selam vermesi şeklinde zikredilmektedir. Hız. Peygamber kendisine verilen selâmın sesini duymuş, ancak çevresine baktığında ağaç ve taşlardan başka bir canlı görmemiştir.⁴

*Erişmiş yaşı kırka;
Adım başı harika.
Işıklar, pırlıtlar,
Nidalar, arka arka⁵*

Nübüvvetten önce yaşanan bu harikulade olayların en belirgin olanlarından birisi de sadık rüyalar⁶ Hız. Aişe'den rivayet edilen bir hadise göre, Hız. Peygamber'in ilk vahiy tecrübesi sadık rüyalar şeklinde olmuştur. Rüyasında gördüğü hadiseler ertesi gün, olduğu gibi apaçık gerçekleşmekteydi.⁷ Necip Fazıl bu hadisi "Hıra Dağı" adlı şiirinde şöyle özetlemektedir.

*Bir süzülüş, ziyada;
Bir siliniş, eşyada.
Çıkıyor gördükleri,*

¹ Şulul, Kasım, *Son Peygamber Hız. Muhammed'in Hayatı*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2011, s. 166.

² Fuat Günel, "Hıra", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 121.

³ Kısakürek, *Esselâm*, 54.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, I, 132; İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, I, 31.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, 54-55.

⁶ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye* I, 175; Taberî, *Camiü'l-beyan*, XIV, 528; Suyutî, *ed-Dürri'l-mensur*, XV, 520.

⁷ Buharî, *Bed'ül-Vahy*, 3.

*Altı aydır, rüyada.*¹

İbn Hacer hadisin şerhinde bu rüyalarda hiçbir karışıklığın olmadığını, Hz. Peygamber'in vahye alışması için bir hazırlık anlamını ifade ettiğini söyler.² Bu, uyanıklık halinde görülecek şeylere bir alıştırma, hazırlama safhasıdır. Rüyaların duygu durum düzenleyici, ortaya çıkan önemli olaylara benliği hazırlayıcı ve sorun çözmeye yönelik işlevleri olduğu bugün kanıtlanmış bir gerçektir.³ Bu sadık ya da sahih rüyaların nübüvvetten altı ay kadar önce devam ettiği bilinmektedir. Bazı âlimler “Sadık rüyalar nübüvvetin kırk parçasından bir parçadır.”⁴ Hadisini sadık rüyaların süresi olarak yorumlamaktadır. Zira yirmi üç yıl devam eden nübüvvet süresi içinde kırk altı defa altı ay bulunmaktadır.⁵ Necip Fazıl da yukarıdaki kıtada bu süreyi altı ay olarak ifade etmektedir.

4. Hz. Peygamber'e İlk Vahiy'in Gelişi

Hz. Peygamber'in Hira Mağarası'na gidiş gelişlerine ve gördüğü sadık rüyalara yukarıda değinmiştik. Son gidişinde O Hira Mağarası'nda iken Cebrail O'na görünüp “Oku!” dedi. Hz. Peygamber, “Ben okuma bilmem” dedi.” Cebrail onu takati kesilinceye kadar sıktı, sonra tekrar “Oku!” dedi. Hz. Muhammed yine, “Ben okuma bilmem” diye cevap verdi. Bu durum üç defa tekrar etti. Daha sonra Cebrail İkra Suresi'nin ilk beş ayetini okudu.⁶

Hz. Peygamberin özetlediğimiz ilk vahiy tecrübesi kaynaklarda bu şekilde geçer. Necip Fazıl'ın, “Nebi” adlı şiirinde ilk ayetlerin meallerini iktibas ederek anlattığı kısım görüleceği üzere kaynaklarla son derece uyumludur.

*Her ard arda perdeler, ötenin ötesinde;
O'na göründü melek, bu dünya perdesinde.
“İkrâ”, vahyin ilk oku;
“İkrâ”, bir emir: Oku!
Cevap: “Ne okuyayım?... Okur değilim ki ben!”
Üç kere aynı emir ve karşılık.... Peşinden,
Ayet ayet bir hitap:*

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 55.

² İbn Hacer, *Fethu'l-barî*, byy, 2001, I, 31.

³ Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 169.

⁴ Buharî, Ta'bir, 4.

⁵ Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 169.

⁶ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXIV; 528; Suyûtî, *ed-dürrü'l-mensur*, XV, 520.

*Allah'tan gelen kitap.
O'na Allah, "İsmiyle oku, diyor; Rabbinin!"
Marifete daveti, Kainat Sahibinin...
Senin için ey İnsan!
Büyük kerem ve ihsan...
Veren... "Uyuşmuş kana hayat ve hamle veren."
Kilitleri açtıran, "ilmi kalemle veren"
Allahtan kula ihtar...
Allah ismi Anahtar!...¹*

Alak Suresi'nin ilk beş ayetini Hz. Peygamber'e vahyeden Hz. Cebrail gözden kaybolur. İlk defa yaşadığı bu tecrübe Hz. Peygamberi derinden etkiler. Kendi evinde Hz. Hatice ile buluştuğunda hala yaşadıklarının etkisindedir. Ruhun ve ne beden yorgun bir halde yatağına uzanır ve üzerini örtmelerini söyler.² Hz. Cebrail tarafından ilk Kur'an ayetinin getirilişi ve Hz. Peygamber'in bundan etkilenişi, "Nebi" adlı şiirde kaynaklara uygun olarak şöyle ifade edilmiştir:

*Heceletti, Mevlâ'nın fermanını Cebrâil;
Ve alışınca O'nda âyetlere kalb ve dil,
Silindi birden bire
Hepsi bir anlık süre...
Ne o, melek kaybolmuş, gök yırtık ve yer batık!
Tecelli ki, önünde adım atılmaz artık.
Eşyada bir çökerti...
Akıl yapan ürperti...
Sirtında bir yük, indiği dağdan üstün;
Evine koştu: "Sarın beni, sımsıkı örtün!"
Nebi girdi döseğe
Ve gömüldü râşeye...³*

Necip Fazıl, Nebi şiirinde bütün bu vakayı edebî bir dille özetlemiş ve diğer bazı şiirlerinde rastladığımız tasavvufî yorumlara yer vermemiştir.

5. Fetret Dönemi

İlk vahyin devamı hemen gelmedi. Kaynaklarda bu döneme Fetretü'l-Vahy denilmektedir. Tabiidir ki vahyin bu şekilde aniden

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 56-57.

² Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXIII; 401; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, XV, 522.

³ Kısakürek, *Esselâm*, s. 57.

kesilmesi Hz. Peygamber'i çok üzmüştür. Tefsirlerde vahyin bu şekilde kesilmesini bazı kimselerin dillerine doladığına dair rivayetler yer almaktadır. Şüphesiz bu durum Hz. Peygamber'in üzüntüsünü daha da artırmıştır.¹ Necip Fazıl, bu süreci "Berzah" adlı şiirde şöyle dile getirmektedir:

*Hira dağı ses vermez.
Feza buz tutmuş gibi...
Sus ve düşün, yok dibi...
Akıl almaz, el ermez²*

Hz. Peygamber'in yaşadığı bu hüznün çok daha fazla olduğuna dair bazı rivayetlerde bulunmaktadır. Buhari'nin Sahihi'nde de yer alan, Urve'nin Hz. Aişe'den rivayet ettiği bir hadiste vahyin sahîh rüya ile başladığı, daha sonra Hz. Cebrail'in İkra suresinin ilk ayetlerini Hz. Peygambere okuduğu, onun bundan etkilenerek korkuyla Hz. Hatice'ye gittiği, sonra birlikte Varaka b. Nevfel'e gittikleri, derken vahyin kesildiği ve Hz. Peygamber'in bundan mahzun olduğu anlatılmaktadır.³ Ancak hadisin devamında Zührî'nin *فِيمَا بَلَغَنَا* ifadesiyle başlayan bir ilave daha bulunmaktadır. Bu kısımda Zührî, Hz. Peygamber'in fetretten kaynaklanan üzüntüsünün ona bir dağın zirvesinden atlamayı düşündürecek kadar şiddetli olduğunu söylemektedir. Ona göre Hz. Peygamber oradan atlamak üzere dağın zirvesine her yaklaştığında Cebrail ona görünüp "Şüphesiz sen Allah'ın resulüsün." Demekteydi. Böyle olunca Hz. Peygamber düşünceleri değişiyor, sakinleşiyor, tekrar kendine geliyordu.⁴ Necip Fazıl'ın "Berzah" adlı şiirinde bu rivayetten yola çıkarak şu kıtayı kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

¹ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXIV, 484-487. Bazı rivayetlerde bu ayetin Hz. Hatice'nin bir sözü üzerine indiği anlatılmaktadır. Güya Hz. Hatice Hz. Muhammed'e çok tasalandığı ve üzüldüğü için Rabbinin onu yalnız bıraktığını söylemiş bunun üzerine "Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı." ayeti inmiştir. Matürîdî, bunun ihtimal dahilinde olamayacağını söyleyerek bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Ona göre Hz. Hatice Allah'ın Hz. Muhammed'i bırakmayacağını ve asla ona darılmayacağını çok iyi biliyordu. Aynen bunun gibi her Müslümanın Allah'ın bir peygamberini asla yüzüstü bırakmayacağını bilmesi gerekir. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm (Te'vilatu ehli's-sünne)* Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, X, 557.

² Kısakürek, *Eselam*, s. 60-61.

³ Buharî, Ta'bir, 1.

⁴ Buharî, Ta'bir, 1.

*O'dur atacak O'dur,
Kendisini bir yardan;
Hemen bir ses yukardan:
Resuller Resulü, dur!*¹

Buharî'de yer almasına rağmen Hadisin bu son kısmı tenkit edilmiştir. *فِيمَا بَلَّغَنَا* dan itibaren başlayan kısmın Zühri ve ya başka birisinin kendi sözleri olduğu, Hz. Aişe'nin böyle bir şey söylemediğine dikkat çekilmiştir.² Çağdaş müelliflerden Ebu Şuhbe, Hadisteki bu ilavenin Buhari'nin şartlarına uymadığını, zayıf hadisler kategorisindeki münkatı' hadisler kapsamında olduğunu söylemektedir. Ona göre Buhari'nin sahih olmayan hadislerle karşı tavrını göstermek için de bu kısmı almış olabilir. Mezkur ilavenin sahih olması durumunda te'vile gidilebileceğini ancak bu durumda böyle bir gayreti serdetmekle mükellef olamayacaklarını bildirir. Ayrıca nübüvvet boyunca Hz. Peygamber bundan daha zor durumlarda kalmış ama böyle bir şeyi aklından geçirmemiştir. Hz. Peygamber'le ilgili meşhur siyer kitaplarıyla da böyle bir vaka çelişmektedir. Vahyin belli bir süre kesildiği gerçektir. Hz. Peygamber'in ilk vahye mazhar olduğu mekânlara bir daha gitmesi bir beşer olarak son derece makuldür. Bunun hayatına son verme kastıyla yapıldığına dair bir delil yoktur. Kaldı ki rivayete göre Hz. Cebrail dağ başlarında ona "Ya Muhammed sen gerçekten Allah'ın Resulüsün" diye defalarca söylemiştir. Eğer bu rivayet doğru ise Hz. Cebrail'in Peygamberimiz (s.a.)'e bunu bir defa söylemesi yeterli olurdu.³

Anlaşılan odur ki, Necip Fazıl eleştirilen bu rivayeti önemli bulmuş ve şiirde kullanmıştır. Hadisenin bir kitapta zikredilmiş olmasını yeterli görmüş ve şiir için kullanılabilir bir bilgi olarak değerlendirmiştir.

6. Hz. Muhammed'in Resul Tayin Edilmesi ve Tebliğle Görevlendirilmesi

Kaynakların belirttiğine göre Fetret Dönemi'nin sonunda Hz. Peygamber yolda iken semadan bir ses duyar. Başını kaldırıp baktığında daha önce Hira Dağı'nda kendisine gelen Hz. Cebrail'i yerle gök arasında bir kürsü üzerinde oturmuş halde görür. Kalbine bir korku girer. Evine

¹ Kısakürek, *Eselam*, s. 60-61.

² Ebû Şame, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman el-Makdisi, *Şerhü'l-hadisi'l-müktefa fi meb'asi'n-nebiyyi'l-Mustafa*, Mektebetü'l- Umereyn el-'ilmiyye, byy, 1999, s.177.

³ Ebu Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Süvevlm, *es-Siretü'n-nebeviyye ala davi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2006, I, 265.

dönüp, “Beni örtün, beni örtün” der ve Hz. Hatice tarafından üstü örtülür. Resulullah (a.s.a), bu örtü altındayken Müddessir Suresi’nin ilk dört ayetinin nazil oluşunu Necip Fazıl, şöyle tasvir eder: ¹

Başı önünde, bir gün, inerken dağ yolundan.

(.....)

Aman!... İşte orada, derinde mi derinde,

Vahyin şanlı Meleği, bir kürsü üzerinde...

Bir çakıntı, bir parıltı, göze mil çeken ı ışık;

Koşarak indi dağdan, etekleri dolaşık...

Birden ne görse iyi; her yerde aynı şekil,

Sayırsız aynalarda tek tecelli: Cebrâil...

Eve koştu, dişleri birbirine vurmakta,

O’nu, akıl yakıcı bir rüzgâr savurmakta...

(.....)

Zangır zangır bir yatak, örtü üstünde örtü...

Ve birden, oracıkta bir fıskırış, püskürtü.

Bu bir nur infilâkı, bu bir ilâhi şimşek;

Arş’tan hedef almışlar; nur huzmesinde döşek.

Resul, resul ki, artık resuller ona uyruk;

Geldi Melek, dilinde Haktan Resule buyruk:

«Ey örtüler altında titreyen Peygamber, kalk!

Allah emrini bildir, senin, yerde gökte halk...»²

Tefsirlerde yine Ebu Seleme’nin, Cabir bin Abdullah’tan ilk vahiyle ilgili naklettiği diğer bir rivayette bir fazlalık bulunmaktadır. Bu ikinci rivayette, Hz Peygamberin bir ses duyunca sağına, soluna, önüne ve arkasına baktığı halde bir şey görmediği, başını kaldırıp yukarıya bakınca Cebrail’i gördüğü, eve dönünce Hz. Hatice’den kendisini örtmesini ve üzerine soğuk su dökmesini istediği belirtilmektedir.³

Bu ikinci rivayete ait yukarıdaki şiirden kırparak ertelediğimiz kısımları, şiir içindeki yeri belli olsun diye başından ve sonundan ilave birer mısra alarak burada kaydediyoruz.

Başı önünde, bir gün, inerken dağ yolundan.

O’nu bir ses durdurdu, çekmiş gibi kolundan.

¹ Taberî, *Cami’ü'l-beyan*, XXIII; 401; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, XV, 522.

² Kısakürek, *Esselâm*, 62-63.

³ Taberî, *Cami’ü'l-beyan*, XXIII; 402; Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-nüzûl*, Darü'l -Ma'rife, Beyrut, ty, 329-330; İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, XIV, 175.

Önü boş, arkası boş; bakındı, ne can, ne iz...
Sükut bir taş ocağı, açılmış dehliz dehliz.
Duyduğu ses topraktan gelmiş olmasa gerek,
Hummâ dolu gözlerle döndü, ürkek...
Aman!... İşte orada, derinde mi derinde,
(.....)
O'nu, akıl yakıcı bir rüzgâr savurmakta...
Dedi: «Soğuk su dökün üstüme kırbalarla,
Ve sarın vücudumu, sımsıkı abalarla...»
Zangır zangır bir yatak, örtü üstünde örtü...¹

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu son rivayetteki açıklamalar Kur'an-ı Kerim'den ilk nazil olan ayet hangisidir sorusuna cevap olmak üzere anlatılmıştır. Necip Fazıl ise bu rivayeti fetret sonrası gelen ilk vahiyi anlatırken kullanmaktadır. Necip Fazıl'ın bazı edebî tasvirleri hariç tutulduğunda rivayetlerdeki bilgilerin aynen şiire aktardığı görülmektedir.

7. İlk Müslümanlar

“Zaman, mekân, mevki bakımından önde gelen, başta olan, evvelki” anlamlarına gelen ilk/ilklar² insanlar tarafından hep önemsenmiştir. Aynı ilgi İslam tarihinde de söz konusudur. İlk vahiy, ilk ayet, ilk mü'min, ilk sure, ilk savaş, ilk şehit ve benzeri konular bir araya getirilerek müstakil kitaplar kaleme alınmış, İslam tarihinde “Evail” adıyla bir ilim dalı oluşmuştur.³ Kâtib Çelebi, Evâili edebiyat ve tarihle ilgili başlı başına bir ilim olarak tanımlar.⁴

Kur'an-ı Kerim'de de ilk Müslümanlar kavramı önemle vurgulanmıştır.⁵ Müfessirler “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar...” ifadesiyle ayette kastedilen Müslümanların kimler olduğu hususunda farklı görüşlere belirtmişlerdir.⁶ Bazı istisnalar hariç, sahabenin

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 62-63.

² Doğan, D. Mehmet, “ilk” Maddesi, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 521.

³ Evail kitaplarından bazıları: Ali Dede Bosnevi *Muhadaratü'l-evail ve musameretü'l-evahir*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1978, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askeri, *Evail*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

⁴ Geniş bilgi için Bakınız: Alparslan Açıkgenç “Evâil”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 513-514.

⁵ “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.” *Tevbe*, 9/100.

⁶ Taberî, bu konuda iki görüşe yer verir. Bunlara göre ayette kastedilen ilk Müslümanlar, Rıdvan Biati'ne katılanlar veya her iki kibleye karşı namaz kılacak kadar erken

belli bir kesiminin her türlü tasnifte daima ilk Müslümanlar kategorisinde kaldığı görülmektedir. İbn Kesir tefsirinde bu hususun altını çizer ve bu ayette kastedilen ilk Müslümanların özellikle sahabenin büyükleri olduğunu belirtir.¹ Razi, hadis âlimlerinin; erkeklerden ilk iman edenin Hz. Ebubekir, kadınlardan Hz. Hatice, çocuklardan Hz. Ali ve kölelerden Bilal-ı Habeşi ve Mevaliden / azaldı kölelerden Zeyd b. Harise olduğu hususunda ittifak ettiklerini belirtmektedir.²

Necip Fazıl da bu konuyu önemsemiş ve “İlkler” adlı şiirinde tefsirlerdeki bu sıralamada bir değişiklik yaparak konuyu ele almıştır. Necip Fazıl’ın şiirde ilk sırayı Hz. Hatice’ye verir.

Bütün siyer kitapları nübüvvetin ilk zamanlarından başlayarak vefat edinceye kadar Hz. Hatice’nin gerek maddî gerekse manevî yönden Hz. Muhammed’e destek olduğunda ittifak ederler. Onun ilk Müslüman olduğu da yine bu kaynaklarda belirtilmektedir.³ Necip Fazıl da İlkler şiirinde bu hakkı teslim etmiş ve ilk kıtada Hz. Hatice’yi anlatmaya çalışmıştır.

*İlk Müslüman, Hadice;
Haberini öğrenince
Teslim oldu büsbütün...⁴*

Necip Fazıl’ın son mısradaki kullandığı “büsbütün” ifadesiyle tam bir teslimiyetle gerçekleşen imanî yönünü dile getirmektedir. Buna göre Hz. Hatice eskiden beri çok güvenip değer verdiği Hz. Muhammed’in risaletle görevlendirildiğini anlayınca O’na tam bir teslimiyetle iman etmiştir.

Müslüman olanlardır. Taberî, *Cami’ü'l-beyan*, XI, 637-642. İbn Kesir de tefsirinde ayette kastedilen ilk Müslümanların Hudeybiye Seferi’ne katılıp Rıdvan Beyati’nde bulunanlar olduğunu söyleyen bir rivayete yer verir. İbn Kesir, *Tefsirü Kur’ani’l-Azim*, VII, 270. Râzî bu konudaki rivayetlere “bedir savaşına katılanlar” şeklinde bir ilave yaptıktan sonra kendi görüşü belirtir. Ona göre ilk Müslümanlar hicrette ve yardımda önde gidenlerdir. Yani muhacirler ve Ensar’dır. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVI, 172.

¹ İbn Kesir, *Tefsirü Kur’ani’l-Azim*, VII, 270.

² İbn Sa’d. *et-Tabâkâtü’l-kübrâ*, III, 20; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVI, 174; Abdurrahman Kurt da “Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar” adlı çalışmada da biyografilerini incelediği 46 sahabiyi sıralarken ilk dört sıraya Necip Fazıl’ın şiirinde ele anlattığı Hz. Hatice, Hz. Ebubekir, Hz. Ali ve Hz. Zeyd’i yerleştirir. Kurt, Abdurrahman, Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, cilt: XVIII, sayı: 2, s. 27-41, 30.

³ İbnü’l-Esir, Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü’l-gabe fi ma’rifeti’s-sahabe*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, VII, 83. Çağdaş bir çalışma için bkz: Ömer Sabuncu *Son peygambere ilk inanan insan müminlerin annesi Hz. Hatice*, Semerkand yayınları, İstanbul, 2011.

⁴ Kısakürek, *Esselâm*, s. 64-65.

İlk Müslümanlardan bir diğeri Hz. Ebubekir'dir. Hz. Ebubekir Müslüman olduğunda yetişkin bir insandı. Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah ve Osman b. Affan gibi sahabenin önde gelenlerinden bir kısmı onun kendilerine İslam'ı arz etmesi ile Müslüman oldular.¹ İbn Kesir, Tevbe 100. Ayetin tefsirinde Hz. Ebubekir'in faziletini özellikle zikreder ve ona saygısızlıkta bulunanları şiddetle kınar.² Razî de Hz. Peygamber'le beraber hicret etmekle Hz. Ebubekir'in bu faziletten en büyük pay sahibi olduğunu, bu ayette kast edilen mananın İslamiyet'e ilk girenler manasında olması halinde bile Ebubekir'in (r.a) faziletinden yine bir şey eksiltmeyeceğini belirtir.³ Necip Fazıl onun bu özelliğini "İspatı aşan fikir" mısraıyla şöyle zikreder.

*Ardından Ebubekir;
İspatı aşan fikir,
His ki, akıldan üstün...*

Necip Fazıl'ın "İspatı aşan fikir" mısraıyla ifade ettiği hakikat ise İslam tarihinde sayısız örnekleri gösterilebilecek bir duruşa işaret etmektedir. Hz. Ebubekir'in sıra dışı teslimiyetini ifade eden bu mısra onun hayatının özeti niteliğindedir. O'nun teslimiyeti bizzat Hz. Peygamber'in ifadeleri ile tescillidir. Haz. Peygamber İslam'a davet ettiği diğer kişilerde ilk anda bir tereddüt ve duraklama gördüğünü, Hz. Ebubekir'i İslam'a davet ettiğinde ise en ufak bir tereddüt ve tökezleme belirtisi görmediğini ifade etmektedir.⁴ Aynı tasdik Mirac hadisesinde de gerçekleşmiştir. Müşriklerin Mirac hadisesini ileri sürerek Hz. Peygamber'i yalanlamaları üzerine Hz. Ebubekir "O söylüyorsa doğrudur." diyerek tasdiki için herhangi bir delil istememiştir.⁵

Hz. Ali çocuklardan İslamiyet'i kabul eden ilk kişidir. Müslüman olmadan önce babasına danışıp danışmama hususunda kısa bir tereddüt yaşamış, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamberden bir daha ayrılmamıştır.⁶ Necip Fazıl bütün bunları sadece üç kısa mısradaki şöyle özetler:

*Derken küçücük Ali;
Önce şaşkınlık hali,*

¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 174.

² İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, VII, 270.

³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 173-174.

⁴ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, I, 187.

⁵ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, II, 42-43; İbn Kesir, *el-bidaye ve'n-nihaye*, IV, 68.

⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, IV, 61.

Sonra candan tutuluş.¹

Necip Fazıl'ın ifade ettiği “Önce şaşkınlık hali” mısrasında belirtilen şaşkınlıktan kasıt Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den Müslüman olmak üzere davet aldığı anda babası ile bu konuyu konuşmak üzere Hz. Peygamber'den izin istemesidir. Hz. Peygamber henüz açıktan davete başlamadığı için Hz. Ali'nin bu talebini uygun görmemiş Hz. Ali de düşünerek ertesi gün Müslüman olmuştur.²

Hz. Muhammed'in kölelikten azad edip evlatlık olarak hanesine aldığı Zeyd b. Harise de ilk Müslümanlar arasında zikredilir. Necip Fazıl bu şiirde Hz. Peygamber'in hanesini bir kaleye benzetmektedir. Bilindiği gibi kaleler halkı saldırılara karşı koruyan birer sığınaktırlar. Gerçekten Zeyd Mekke'ye bir köle olarak gelmeseydi, İslamiyet'le belki hiç tanışmayacak ve ebedi kurtuluşa ermeyecekti.³ İlkler şiirinin son kıtası, Zeyd b. Harise'yi şöyle anlatır:

*Ve Zeyd, azadlı köle;
Ona açıldı kale,
Sığınak ve kurtuluş
...
Geçtiler evden eve,
Kuruldu ilk çerçeve,
Sayı tam otuz dokuz...⁴*

Görüldüğü üzere bu şiirde Necip Fazıl ilk Müslümanların isimlerini ve önde gelen özelliklerini zikrederken her birisi için kullandığı iki üç kelimele mısralarla, uzun uzadıya anlatılabilecek detayları veciz bir şekilde özetlemiştir.

8. Mirac Hadisesi

Hz. Peygamber'in Taif Seferi'nden sonra, hicrete sekiz ay kala gerçekleşen ve Mirac hadisesi bazı âlimler tarafından mucize olarak değerlendirilmiştir. Tefsir ve Hadis kaynaklarında geniş yer alan Mirac hadisesi, edebiyat çevrelerince de ilgiyle karşılanmıştır. Manzum olsun mensur olsun Hz. Peygamberden bahseden bütün eserler miracdan da söz ederler. Bu eserlerden bir kısmı tarihtir, bir kısmı dini ilimlerle ilgili kaynak eserlerdir. Bir bölümü de edebi mahsullerdir. Bu konuda Türkçe dışında ele

¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, IV, 61.

² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, IV, 89.

³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, II, 350-353.

⁴ Kısakürek, *Esselâm*, s. 64-65.

alınan binlerce eserin yanında Türk Edebiyatında, doğrudan Hz. Peygamber sevgisine tahsis edilen Na'tlerde, Siyerlerde, Mevlidlerde, Hilyelerde Mirac hadisesi mühim yer işgal eder.¹ Bir süre sonra Mirac hadisesinin kitaplarda bir bölüm olarak yer alması ile yetinilmemiş, bazı şairler *Miraciye* ve *Mirâcnâme* adıyla müstakil eserler kaleme almışlardır.² Hz. Peygamber'in Mekke'deki hayatının önemli olayları arasında yer aldığı için Necip Fazıl da *Esselâm*'ın 30. Şiirini "Mirâc" adıyla bu konuya hasretmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Mirac kelimesi geçmez. Bu hadise, bahsedilen sureye ismini de veren "İsra" kelimesi ile dile getirilir. İsra "gece yolculuğu" anlamına gelir. Necip Fazıl, bu bilgilerden yola çıkarak Mirac'ın Kur'an'daki isminin İsra olduğunu ilk mısradan belirtir ki kanaatimizce detay sayılabilecek bu bilgi daha önce Necip Fazıl'ın belirttiği gibi, bir araştırma ve incelemenin neticesidir. Mirac yolculuğu boyunca Hz. Muhammed'e eşlik eden Hz. Cebrail'in belli bir noktada durup daha ileriye gitmediği bilinmektedir. Yani Mirac hadisesinin bir kısmı Hz. Cebrail'in de tanık olmadığı, sadece Allah ile Hz. Muhammed arasında geçen bir görüşmeden oluşur. Necip Fazıl bu anı "en mahrem meclis" olarak niteler.

*İsrâ... «Gece giden»... Kur'ânda ismi;
Bir yolcu... İsrâ...
Zamandan, mekândan azattır cismi;
İlâhî ibrâ...
Seven, sevilenle buluşmak diler;
En mahrem meclis...³*

İlgili rivayetler Mirac hadisesinin geceleyin cereyan ettiği hususunda birleşmektedir. Necip Fazıl bu hususu Hz. Peygamber'in miracı anlattığı uzun hadisin ilk kısmından alıntılıdığı birkaç kelime ile özetler.⁴ Mescid-i Haram ve Mescidi Aksa'dan da bahsetmeden doğrudan Cebrail ve Burak'la beraber semaya doğru yükselişten söz eder. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in her katta farklı şeyler gördüğüne yer verir.⁵

*«Geceleyin beni alıp gittiler...»
Ne güzel hadîs!..*

¹ Kara, Mustafa, *Mîrâc*, "Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun'un Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, C. 7, 1998, s. 26-40, s. 27.

² Bursevî, İsmail Hakkı, *Mî'râciye* (Haz. İrfan Poyraz), Bursa, 2007, Kerküklü Seyyid Abdüssettar, *Mî'râciye Divanı*, İstanbul, 1326.

³ Kısakürek, *Esselâm*, s. 72.

⁴ Buhârî, *Salât*, 1; *Tevhîd*, 37; *Bedü'l-halk*, 6; *Menâkıbü'l-ensâr*, 42.

⁵ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXIV, 417-418.

*Çıktı, çıktı... Ahenk ahenk merdiven...
Her katta bir iş...
Döndürüp yıldızlar üstünde düven,
Kat kat yükseliş...¹*

İsra Suresi'nin dışında Necm Suresi'nde de Mirac hadisesinin bir aşamasına yer verilir: “*Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı, Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.*²

Bu ayetlerde açıkça zikredilen Sidretü'l-Müntehâ bazı müfessirlere göre bir ağaçtır.³ Necip Fazıl da Sidretü'l-Müntehâ'yı şiirde ağaç olarak zikreder. Mirac yolculuğunda Hz. Muhammed ve Hz. Cebrail o ağaca kadar beraber gitmişken; Cebrail, ağaçtan sonrasına izninin olmadığını, sınırı geçmesi durumunda yanacağını söyler.⁴ Necip Fazıl bütün bunları şu mısralarda dile getirir:

*Yanında Cebrâil, altında Burak,
O yere vardı.
O yerde, son nokta, son iz, son durak,
Bir ağaç vardı.
Melek dedi: «Burda tamam sınıırım;
Ve akıl tamam!
Davranmak istersem yanar kalırım!
Kıpırdayamam!»⁵*

¹ Kısakürek, *Esselâm*, s. 72.

² Necm, 52/8-18.

³ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, XXVIII, 291; Bu rivayetlere göre bahsi geçen ağacın yaprakları filkulakları kadar geniş, gölgesi bir kişinin yürüse bile yetmiş yıl boyunca sonuna ulaşamayacağı kadar geniştir. Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXII, 38.

⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, XXVIII, 291.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, s. 73.

9. Sevr Mağarasındaki Hadiseler

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in on günü aşan hicretleri boyunca yaşanan hadiselerin tamamına Kur'an-ı Kerim yer vermez. Bunların bir kısmına hadis külliyatlarında ve tarih eserlerinde rastlarız. Rivayetlere göre Hz. Muhammed Sevr Mağarası'nda Hz. Ebubekir'le beraber saklanırken, müşriklerin mağaraya yaklaşmaları üzerine bir örümcek mağaranın girişinde bir ağ kurmaya başlar. Bir güvercin aynı yerde bir yuva yapar ve müşrikleri mağaranın içine bakmaktan caydırırlar.¹ Sadece bazı kaynaklarda yer verilen bu vaka halk arasında oldukça yaygındır. Oldukça ilginç olan bu hadise şiir için de iyi bir konudur. Necip Fazıl bu hadiseleri göz ardı etmemiş, detaya inmeden sadece örümcek hadisesine “Mağra” şiirinde bir mısra ile değinir.

*Burası sevr Sevr mağrası,
Sır menzili burası...
Işığı karanlıktır;
Ve sessizlik nârası
Deliğinde perdedar,
Bir örümcek tuğrası.²*

10. Huneyn Savaşı, Taif ve Tebuk Seferleri

Mushafta başında besmele bulunmayan tek sure Tevbe Suresi'dir. Bir önceki sure Enfal ile aralarında konu benzerliğinin de olması bazı müfessirlerin ikisini tek sure saymasına yol açmıştır. Surenin başında besmele olmamasının nedenleri arasında surede müşriklere sert eleştiriler yöneltilmesi de zikredilmiştir.³ İslam tarihinde çok önemli olan Huneyn ve Tebuk seferlerine Tevbe Suresi'nde değinilmektedir.⁴

Necip Fazıl, “Huneyn, Taif ve Tebuk” adını verdiği şiirinin ilk kıtasında Tevbe Suresi'nin başında müşriklere karşı yapılan meydan okumaya benzer bir üslupla yazar:

¹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, I, 195; Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Câmi'ü li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006, XX, 213; Ebüssuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'an-ı Kerim*, Mektebetü'r-Riyadü'l-Hadis, Riyad, bty, II, 553; Alusî, *Ruhü'l-maa'nî*, X, 97.

² Kısakürek, *Esselâm*, s. 76.

³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2443.

⁴ Tevbe, 9/24, 117, 118.

*Güç İslâm'a geçti büyük oranda.
Son üç gazâ, Huneyn, Tâif ve Tebük...
Küfre bir söz: Bundan böyle davran da,
İslâm'ın elini, elindeyse bük!¹*

O günün Müslümanları İslâm'ın sahip olduğu yeni gücün farkında idiler. Kur'an'ın da işaret ettiği, sayıları on iki bin askere ulaşan ordunun büyüklüğü bazı Müslümanların gururlanarak düşmanları küçük görmesine yol açtı.² Bir rivayete göre bir Müslüman “Bu gün azlıktan dolayı asla yenilmeyeceğiz” demiştir.³ Razi'nin belirttiğine göre bu söz Resulullah'ın hoşuna gitmemiştir.⁴ Necip Fazıl şiirinde bu durumu aslı farsça olan, ağır anlamındaki “Giran” sözcüğü ile açıklamaktadır.

*Aynı his, aynı söz: İslâm artık yenilmez!
Bu gurur edası Resule giran.
Hakkın takdirini hiç kimse bilmez!
Hikmet ki, Huneynde belirdi bir ân.⁵*

Resulullah'ın ordusu Mekke'nin fethine katılan muhacir, ensar Ensâr ve Arab kabilelerinden toplanmış on bin kişiden oluşuyordu. Mekke'den de yeni Müslüman olan kişilerden de iki bin kişinin katılımıyla bu sayı on iki bin kişiye ulaştı. Ancak savaş başlayınca Mekke fethiyle beraber Müslüman olan Mekkeliler, Resulullah'tan uzaklaşp kaçıştılar. Resulullah sarsılmadan yerinde durdu. Hz. Abbas aracılığı ile Ensar'ı ve Muhacirleri toplanmaya davet etti. Müslümanlar yavaş yavaş toplandılar. Allah yardımı ile düşmanlar bozguna uğradılar.⁶ Necip Fazıl aşağıdaki kıtayı bu rivayetler ışığında tanzim etmiş olmalıdır.

*Düşman ilk vuruşta silip süpürdü.
Bozgun... Böbürlenme duygusu mes'ul...
Yürüdü, atıldı, topladı, sürdü;
Cengi tek başına kazandı Resul.⁷*

Son mısra Hz. Peygamber'in geçici bozgun esnasında dirayetini kaybetmeden ashabını tekrar savaşmaya teşvik ettiğini ifade etmektedir.

¹ Kısakürek, *Esselâm*, 102.

² Taberî, *Camiu'l-beyan*, XI, 388.

³ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XI, 388.

⁴ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XVI, 22.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, s. 102.

⁶ Taberî, *Camiu'l-beyan*, XI, 388; İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azîm*, VII, 167.

⁷ Kısakürek, *Esselâm*, s. 103.

Zira savaşın kazanılmasında Hz. Peygamberin hem tavrı, hem komutanlık dirayeti hem de duası etkili olmuştur. Yanındaki çok az Müslüman'la birlikte yerinde sebat etmiş, Müslümanları cesaretlendirici sözlerle yanına toplamıştır.¹

Savaşın sonra Hz. Peygamber Huneyn ganimetlerini bölüştürürken, aralarında Ebu Süfyan, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr gibi Kureyşlilerin de bulunduğu bazı kimselere daha fazla pay ayırdı. Ensar'dan bazıları Hz. Peygamber'i kastederek "Adam yakınlarını tercih etti." Şeklinde serzenişte bulundular. Hz. Peygamber bunu duyunca onlara "Ey Ensar topluluğu, bana şu ulaşan haberler neyin nesi? Sizler yol bilmezler iken Allah size hidayet etmedi mi? Sizler zillet altında yaşarken Allah sizi şereflendirmedi mi? Siz şöyle şöyle iken Allah sizi böyle böyle yapmadı mı?" dedi.

Ensardan Sa'd bin Ubade müsaade isteyerek Allah Resulü'nün söylediklerinin doğru olduğunu, ancak kendilerinin de Arap kabileleri arasında Hz. Peygamber'i en iyi kendilerinin koruduğunu belirtti. Hz. Ömer onu bu şekilde konuşmasından dolayı uyardı. Hz. Peygamber ise şöyle dedi. "Vallahi insanlar bir yanda, Ensar diğer yanda olsa ben Ensar'ın olduğu tarafı tercih ederim. Eğer Hicret olmasaydı ben Ensar'dan birisi olurum." Sonra şöyle devam etti: "Ey Ensar topluluğu, insanlar develeri ve keçeleri ile giderken, siz Allah'ın Resulü ile evlerinize dönmeye razı olmaz mısınız?" Ensar "Razı oluruz Ey Allah'ın Resulü dediler."² Necip Fazıl işte bu rivayetlerin son kısmını aşağıdaki kıtada özetlemektedir.

Kureyş hadd üstü pay, ganimetten.

Ensar dedi: Bu iş yapılmalı mı?

Ve O: «Sizinleyim; iki nimetten,

Hangisi; Resul mü, dünya malı mı?»³

11. Hudeybiye Antlaşması ve Yaşanan Olaylar

Hudeybiye Antlaşması ve devamında gerçekleşen hadiseler, İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Diplomatik olarak da yüksek değere sahip bu hadiseden sonra bölgede hiçbir şey eskisi gibi olmamış, müşriklerle yapılan antlaşmadan Müslümanlar uzun vadede büyük kazançla çıkmışlardır. Necip Fazıl bu hadiseyi "Büyük Fethi Doğru" adlı şiirinde dile getirir. Necip Fazıl'ın şiir için bu ismi seçmesi anlamlıdır. Necip Fazıl bu başlıkla Fetih Suresi 18. Ayetinde "Yakın bir Fetih" olarak işaret edilen

¹ Taberî, *Camiü'l-beyan*, XI, 388; İbn Kesir, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim*, VII, 167.

² Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XI, 388-389.

³ Kısakürek, *Esselâm*, 103.

Mekke Fethi'ni kast etmiş olmalıdır. *Esselâm*'da üç şiir sonra Mekke'nin Fethini işlenmektedir.

Fetih Suresi'nin ilk ayetini Mekke'nin Fetih müjdesi olarak telakki eden müfessirler olsa da ekser müfessirler bunun ileride vuku bulacak birçok fethin mebdei olan Hudeybiye Musalahası olduğu kanaatindedirler. Bu bağlamda ez-Zühri, Hudeybiye fethinden daha büyük bir fetih olmadığını söylemiştir.¹ Hudeybiye antlaşmasından hemen sonra nazil olan Fetih Suresi hakkında Hz. Peygamber, "Üzerinde güneş doğan her şeyden daha kıymetli" değerlendirmesini yapmıştır.²

Necip Fazıl, "Büyük Fethe Doğru" şiirinde gelişen olayları anlatmaya başlamadan önce kısa bir girişle İslam toplumunun o günkü durumunu ve stratejisini şöyle dile getirir.

*Şimdi sulh ve siyaset, iç oluş, yeni devre...
İçten dışa bakıyor artık İslam'da çevre.
Dışı kollamak için, birkaç deneme keşif...
Yollar, yollar, biricik yolu etmekte tarif.*³

Bu mısralarda özetlenen vaziyet İslam Tarihi kaynaklarında geniş bir şekilde tartışılmaktadır. İslam tarihi kaynaklarından öğrendiğimize göre Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Medine'nin siyasî ve askerî durumu pek parlak değildi. Güneyde Mekke, kuzeyde ise önemli bir Yahudi merkezi durumuna olan Hayber bulunuyordu. Hendek Gazvesi'nde bu üç düşman gücünün ittifakı boşa çıkartılmış olmakla beraber tehlike henüz geçmemişti. Şartlar, bunlardan en az birinin dost edinilmesini ya da hiç olmazsa tarafsız hale getirilmesini gerektiriyordu.⁴ İslam Tarihi kaynaklarında Hudeybiye Antlaşması'ndan hemen önce bu ve benzer sebeplerle birkaç seriye düzenlendiği kaydedilmektedir.⁵ Hz. Peygamber bütün şartları gözünüzde bulundurarak barış antlaşmasında önceliği Mekke'ye verdi.

*Kâbe İstikameti, biricik yol, biricik...
Maddeden ruha giden yol ki, açık ve seçik.*⁶

Hz. Peygamber'in tehdit açısından emin olmak için Mekke'yi seçmesinin pek çok nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle bu barışa en az

¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4405-4406.

² Buharî, *Megazi*, 35.

³ Kısakürek, *Esselâm*, s. 90.

⁴ Hamidullah, Muhammed, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 297.

⁵ Bkz. Kasım Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 464-472.

⁶ Kısakürek, *Esselâm*, s. 90.

Müslümanlar kadar Mekkelilerin de ihtiyacı vardı. Son zamanlarda gelişen olaylarla Mekkelilerin iktisadi durumlarının büsbütün zayıflaması sonucunu doğurmuştu.¹ Mekkeliler bir yandan itibarlarının zedeleneceği düşüncesiyle Müslümanları Mekke'ye sokmamakta kararlı görünseler de² ticari faaliyetlerini rahatlıkla yapabilecekleri zemine ihtiyaçları olduğundan sulh hususunda daha istekli olmuşlardır. Ka'be'nin Mekke'de bulunması, Müslümanlarla olan akrabalık ilişkilerinin devam etmesi ve Mekkelilerin verdikleri sözü tutmada diğerlerinden daha dürüst olmaları da sulh için Mekke'nin tercih edilmesine etki etmiş olabilir.³

Hz. Peygamber'in bu seferi hicretin altıncı yılında bin beş yüz civarında⁴ bir grupla ve tamamen barışçıl niyetlerle, düzenlediği açıktır. Taşıdıkları hafif silahlar ve hedeflerinin Umre oluşu bunu açıkça göstermektedir. Necip Fazıl da bu hakikatleri sezip şiirine alır:

*İlk davranış, Mekke'ye barış tavrıyla sefer.
Mekke fethidir, içten dışa vuracak zafer.
Bir kervan tertiplendi bin beş yüz sahabeden;
Buyruldu: «Yalnız tavaf, sonra dönüş Kâbe'den.»⁵*

Bu girişimden haberdar olan Mekkeliler, bu durumdan hoşlanmayarak durumdan kuşkulananarak onları Mekke'ye sokmamaya karar verirler. Mekkelilerin bu tavırlarında Arap kamuoyunda itibarlarının zedeleneceği endişesi yatmaktaydı.⁶ Bu tespit "Büyük Fethe Doğru" şiirinde de şöyle dile getirilmektedir:

*"Ey Kureyş, anlaşalım, kılıç çekilmeksizin;
Küfür dışı her işde işte size İslam'dan izin!"
Kureyş dedi. "Zorlandık sanmasın bizi etraf.
On senelik bir ahit ve gelecek yıl tavaf..."⁷*

¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 250.

² Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 475.

³ Ayrıca bkz: Mahmut Öztürk, Kur'an-ı Kerim'de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayrımcılık Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIX, sayı: 31, s. 99-135, s. 107-108.

⁴ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXI, 272. Müslümanlarının sayısının bin üç yüz, bin dört yüz veya bin beş yüz olduğu çeklinde rivayetler bulunmaktadır.

⁵ Kısakürek, *Esselâm*, s. 91.

⁶ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III, 290-291; Ayrıca bakınız: Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, Siyer, 475.

⁷ Kısakürek, *Esselâm*, s. 91.

Necip Fazıl'ın bu şiiri de bundan sonra anlattıklarında ise bir takdim-tehir görülmektedir. İslam tarihi kaynaklarında Mekke'de müşriklerce alıkonulan Hz. Osman'ın katledildiği haberinin gelmesi üzerine Müslümanların Hz. Peygamberin etrafında toplanarak “savaştan kaçmamak, gerekirse ölmek” üzere ona biat ettikleri,¹ Mekkelileri anlaşmaya ikna eden etmenlerden birisinin de bu biat olduğu yazılmaktadır.²

Hadise özetle şöyle gerçekleşir. Hz. Osman, Ebu Süfyan ve Kureyş'in ileri gelenlerine Hz. Peygamber'in mesajını ileterek, savaş gayesi ile gelmediklerini, isteklerinin sadece Ka'be'yi ziyaret etmek ve saygıyla onu yüceltmek olduğunu bildirir. Mekke'nin ileri gelenleri Hz. Osman'a bu talebin kabul edilmeyeceğini ama istediği takdirde kendisinin Ka'be'yi ziyaret edebileceğini söylerler. Hz. Osman, Hz. Peygamber ziyaret etmedikçe bu tekliflerini kabul etmeyeceğini söyleyince onu hapsederler. Hz. Osman'ın hapsedilmesi haberi, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara onun öldürüldüğü şeklinde ulaşır. Müslümanlar bir ağaç altında toplanarak kaçmamak ve gerektiğinde ölünceye kadar çarpışmak üzere Hz. Peygambere biat ederler. Ancak çok sürmeden öldürülme haberinin yalan olduğu anlaşılır.³

Necip Fazıl ise Hz. Osman'ın Anlaşma metnini Mekke'ye götürmesi üzerine orada alıkonulduğunu yazmaktadır.

*Ahdi götüren Osman, Mekke'de alıkondu.
Sahâbilerde dehşet; eller üstüste kondu.
Ağaç altı biy'ati: Harp, son damla kana dek;
Ok ve kılıç konuşur, Osman kurtulana dek.
Çölü coşturdu haber, dalga dalga bir ummân;
Kureyşi korku aldı, salıverildi Osman...
Ağaç altı biy'ati, imana yeni temel?
Yekpâre bir sıra ruh, üstüste bir dizi el...⁴*

Araştırmamızda olayların Temel İslam Tarihi kaynaklarında kronolojik olarak Hz. Osman'ın Mekke'de alıkonulması, Rıdvan Biati ve Antlaşmanın imzalanması şeklinde cereyan ettiğini tespit ettik. Necip Fazıl'ın hangi kaynaktan bu bilgileri edindiğini tespit edemedik. Hz. Osman'ın da bir anlaşma zemini hazırlamak üzere Mekke'ye gittiği

¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III, 290-29; Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, XVIII, 95; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, XIII, 481.

² Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, Siyer, s. 476.

³ Taberî, *Cami'ü'l-beyan*, XXI, 273.

⁴ Kısakürek, *Esselâm*, s. 91.

bilinmektedir. Olayların sıralanışındaki bu farklılığın dışında diğer detaylarda kaynaklara muhalif bir bilgi tespit etmedik.

Süheyl b. Amr, Hz. Peygamber'in resul vasfına itiraz eder. "Biz senin resul olduğunu kabul etseydik seninle savaşmazdık." diyerek bunun yerine "Abdullah oğlu Muhammed" yazılmasını ister.¹ Hz. Peygamber, antlaşmayı yazmakta olan Hz. Ali'ye "Resulüullah" ifadesini silmesini yerine Süheyl b. Amr'ın istediği gibi yazmasını söylese de Hz. Ali'nin eli buna varmaz. Hz. Muhammed (a.s.) söz konusu kelimeleri kendisi siler ve yerine, "Abdullah oğlu Muhammed" ibaresini yazar.² Necip Fazıl bu olayı şiirinde isim vermeden Hz. Ali'nin hassasiyetine de işaret ederek şöyle dile getirmiştir:

*Derken teklif "Ahitte resul vasfı çizilsin!..."
Buyruldu : "Onu silin!" Sahabi nasıl silsin?
Elleriyle sildiler; sabır buna da sabır;
Her kapıya anahtar, üstün sabırdaki sır...³*

Sonuç

Kültürün temel unsurları arasında birinci sırada yer alan din, bu özeliği ile toplumun kültürel hüviyetinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Dinin bu etkisi bazı alanlarında daha belirgindir. Kısmen daha soyut ürünler ortaya koyan edebiyat alanında bu etki daha yaygındır.

Edebiyat alanında dinin etkisi bazen doğrudan, bazen dolaylıdır. Edebiyat bazen dini içeriğin sunulmasında formlarını dinin hizmetine sunarken, bazen din daha sessiz şekilde ve daha derin olmak üzere edebî ürünlerin oluşmasında açıktan etki eder.

Cumhuriyet dönemi eserlerinde birinci türden eserlere rastlamak her devirde mümkündür. Aynı şeyi daha sonraki dönemlerde söylemek bu denli kolay değildir. Tanzimat'la beraber dinî edebî ürünlerin sayısında sadece azalma görülmemiş, doğrudan ve dolaylı olarak dine sataşmalar da söz konusu olmuştur. Cumhuriyet sonrası dönemde de aynı yaklaşımı gözlemek mümkündür.

¹ Taberî, *Tarih*, II, 634.

² Buharî, *Megazi*, 43, Âlimler arasında bu konu çerçevesinde Hz. Peygamber'in kendisini silecek ibareyi sildi yoksa Hz. Ali'nin o yeri göstermesi ile mi olduğu, Hz. Peygamber'in okuma yazma bilip bilmediği, bu durumun Kur'an'da ifadesini bulan Hz. Peygamber'in ümmiliği ile münafî olup olmadığı gibi tartışmalar yapılmıştır. Geniş bilgi için bakınız: İbn Hacer, *Fethu'l-barî*, VII, 575.

³ Kısakürek, *Esselâm*, s. 91.

Necip Fazıl Kısakürek böyle bir dönemde hem dinî hassasiyetle çeşitli eserler vermiş, hem de *Çöle İnen Nur* ve *Esselâm* gibi, konusunu doğrudan dinî içerikten alan eserlerde de yazmıştır. Söz konusu her iki eserin de ciddî bir emek ürünü olduğu aşikârdır.

Bu çalışmanın konusu olan *Esselâm* çok farklı formlarda kaleme alınmış şiirlerden olan manzum bir siyer çalışması görünümündedir. Çağdaş dönemde böyle bir eserin ortaya konması, kendi şartları içinde ele alındığında eserin önemini bir kez daha artırmaktadır.

Necip Fazıl'ın bu esere verdiği önem kendi sözlerinden de anlaşılmaktadır. O özenle yazdığı bu eserin aynı şekilde bir kabul görmesi arzusundadır. Bu beklentisinden dolayı da eserini sahih rivayetlere dayandırma gayretindedir. *Esselâm*'la aynı içeriği paylaşan *Çöle İnen Nur* adlı eserini sahih kaynaklardan derlediği bilgiler oluşturduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu eserin manzum bir özeti mahiyetinde olan *Esselâm*'ın da aynı rivayetlerden yararlanarak ortaya konduğunu yapmış olduğumuz araştırmadan anlaşmış anlamış bulunuyoruz.

Esselâm'da yaptığımız hassas bir inceleme sonunda ehl-i sünnet akidesine ve yaklaşımına münafi bir ifadesine rastlayamadık. Böylece onun *Esselâm* adlı eserinde kaleme aldığı şiirlerini; Tefsir, Hadis ve Siyer alanındaki eserlerde yer alan muteber rivayetlere dayandırma çabası içerisinde olduğunun sonucuna vardık. Dinî alt yapısını tespit edemediğimiz şiirlerindeki bazı ifadelerin ise, dinin onayladığı millî kültür verilerine dayandığını gördük.

Yedisi Hadis tercümelerine ayrılan altmış üç şiirinde Hz. Peygamber'in hayatını özetlemenin imkânsızlığı ortadadır. Necip Fazıl bunu kendine özgü metodu ile çözme yoluna gitmiştir. Kendi ifadesi ile herkesçe bilinen bazı olayları açıklamaya gerek durmayan Necip Fazıl, ele aldığı konularda da kelimeleri özenle seçmiş, bazen uzun uzadıya anlatılabilecek bir hususu ile özetleme yoluna gitmiştir. Her biri sehl-i mümteni sanatına örnek teşkil edebilecek bazı mısralar ancak konu hakkında malumat sahibi olanların anlayabileceği türdedir. Kimi şiirlerde ise birbirine benzer konuları kıtalar seviyesinde ele alarak bir şiirde sunmuştur. Fil vakası ile başlayarak Veda Hutbesiyle çerçevelediği Siyer-i Nebiyi Hz. Peygamberin vefatına ayırdığı "O gün" şiiri ve Hz. Eubekir'in veciz konuşmasında kullandığı Allah Hay ve La Yemut "Allah, Hay ve lâyemuttur" ifadesini serlevha olarak kullandığı şiirle nihayetlendirir. *Esselâm* adını son şiir olan "Esselâm" şirinden almıştır. Bu son şiir adeta Hz. Peygamber'in ardından okunan "sala" gibidir. Gerek *Çöle İnen Nur*, gerekse *Esselâm* üzerine farklı disiplinlerde yapılabilecek çalışmaların olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan, “Evâil”, *DİA*, İstanbul, 1995.
- Ahatlı, Erdinç, “Şakk-ı Sadr” *DİA*, İstanbul, 2010.
- Akdoğan, Ali, “Kültür ve Din” *Din sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Aksoy, Hasan, “Hz. Peygamber ile ilgili Edebi Türler” *Türk İslam Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010, 183-206.
- Akyüz Niyazi ve İhsan Çağcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Akyüz, Niyazi ve İhsan Çağcıoğlu, “Din ve Toplum İlişkileri” *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Ali Dede Bosnevi *Muhadaratü'l-Evail ve Musameretü'l-Evahir*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1978.
- Alusî, Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Şakir, *Ruhü'l-maa'nî tefsirü Kur'an'il-Azin ve's-Seb'a'l-Mesani*, İhyâü Türesi'l-'Arabi, Beyrut, bty.
- Bikaî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan, *Nazmü'd-dürer fi (min) tenasübi'l-ayati ve's-süver*, Darü'l-Kitabi'l-İslami, Kahire, bty.
- Bilgin, Vejidi, “Din ve Kültür” *Din Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2013. 107-130.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire bty.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Mi'raciye* (Haz. İrfan Poyraz), Bursa, 2007.
- Darimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, Sünenü'd-Darimi, Darü'l-Müğnî, Riyad, 2000.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Ebû Hayyân Endelüsi, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsî, *Bahrü'l-muhit fi't-tefsir*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2000.
- Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askeri, *Evail*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Ebu Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Süvevlîm, *es-Siretün-nebeviyye ala davi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2006.
- Ebû Şame, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman el-Makdisi, *Şerhü'l-hadisi'l-müktefa fi meb'asi'n-nebiyyi'l-Mustafa*, Mektebetü'l-Umireyn el-'ilmiyye, byy, 1999.
- Ebüssuud Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *İrşad-ı akli selim ila mezay-ı kitabi'l-kerim*, Mektebetü'r-Riyadü'l_Hadis, Riyad, bty.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, byy, bty.
- Eren, Hasan ve diğerleri, *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Günel, Fuat, "Hira", *DİA*, İstanbul, 1998.
- Hamidullah, Muhammed, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, İstanbul, 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti* (Çev: Salih Tuğ) V. Baskı, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1990.
- Heykel, Muhammed, *Hazreti Muhammed Mustafa*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Hürriyet yay, İstanbul, 1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadzl Şiehabüeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Barî bi Şerhüi Sahihi'l-Buharî*, byy, 2001.
- İbn Hişâm, Abdü'l-Melik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Tahkik: Muhammed Ali el-Kutub), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Merkezü'l-Buhusi ve'd-Dirasatü'l-'Arabiyye, byy, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdiullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, (*es-Sîretü'ş-Şerifetü'n-Nnebeviyye*,) Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el Mektebü'l-İslamî, byy, bty,
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzüeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gabe fi ma'rifeti's-sahabe*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İsen, Mustafa, "Türk Edebiyatının Dinî Tasavvufî Boyutu", *Kutlu Doğum Haftası -II*, s. 101-106 Türkiye Diyanet Vakfı, byy, 1990.
- Kara, Mustafa, Mîrâc, "Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun'un Vakfiyesi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, C, 7, 1998, s. 26-40.
- Kasimî, Cemalüddin Muhammed b. Muhammed Saîd b. Kâsım, *Mehâasinü't-Tevîl*, Darü İhyai Kütübi'l-'Arabiyye, byy, 1957.
- Kerküklü Seyyid Abdüssettar, *Mi'râciye Divanı*, İstanbul, 1326.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Çöle İnen Nur*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Esselâm: Mukaddes Hayattan Levhalar* Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993.

- Kurt, Abdurrahman, Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, cilt: XVIII, sayı: 2, s. 27-41.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr, *el-Câmi'ü li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006.
- Marshal, Gordon, *Sosyoloji sözlüğü*, "Kültür Maddesi", Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim (Te'vilatu ehli's-sünne)* Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, "Kur'an Tebliğinde Sanat ve Edebiyat", *IV Kur'an Sempozyumu*, 175-190; Ankara, 2005.
- Mücahid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr Mekkî Mahzûmî Mücahid b. Cebr, *Tefsirü Mücahid*, Darü'l-Fikri'l-İslamiyyi'-Hadisiyye, Mısır, 1989.
- Nahhas, Ebu Ca'fer, İ'rabü'l-Kur'an, Darül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Okumuş, Ejder, "Sosyolojinin Din Sorunsalı" *Din Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2013, 77-104.
- Öztürk, Mahmut Kur'an-ı Kerim'de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayrımcılık Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIX, sayı: 31, s. 99-135.
- Öztürk, Mahmut, Necip Fazıl Kısakürek'in Esselam Adlı Kitabında Kur'anı Telmihler ve İktibaslar, *İSTEM: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, 2012, cilt: X, sayı: 20, s. 131-154.
- Ragıb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Mu'cemu Müfredati elfazi'l-Kur'ân*, (el- Müfredat) Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdiullah Muhammed el-Kuraşî et-Taberistanî, *et-Tefsirü'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, I. Baskı, Darül-Fikr, Beyrut, 1981.
- Sabuncu, Ömer, Hz. Peygamber'in İlk Hanımı Hz. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği, *Diyanet İlmî Dergi*, 2009, cilt: XLV, sayı: 2, s. 49-72.
- Sabuncu, Ömer, *Son peygambere ilk inanan insan müminlerin annesi Hz. Hatice*, Semerkand yayınları, İstanbul, 2011.
- Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Merkezü Hicr li'l-Buhusi ve'd-Dirasatil'l'Arabîyyeti ve'l-İslamiyye, Kahire, 2003.
- Şener, İbrahim Halil ve Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010
- Şulul, Kasım, *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2011.

- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Cami'ü'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, Merkezü'l-Buhusi ve'd-Dirasati'l-'Arabiyye, Kahire, 2001.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü'r-rüsüli ve'l-müluk*, (*Tarih*) Darü'l-Maarif, Kahire, bty.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-nüzûl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Yeniterzi, Emine, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993
- Yıldız, Alim, Klasik Edebiyatımızda Manzum Hadis Tercümeleri ve Necip (renklendirmeyelim) Fazıl'ın 101 Hadis Tercümesi, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş*, 2005, cilt: I, s. 221-238.
- Yu, Anthony C. "Edebiyat ve Din", (Çev: Arş. Gör. Dr. (Unvan yazmaya gerek yok) Adem Çalışkan), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV (2004), Sayı: 1, 227-253.
- Zeccac Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuhu*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhit-te'vil*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.